Піски

Сліпучо-білі хмари. Ген далеко вони — немовби застигли в небі. А під ними ріка. З пілотської кабіни видно, як ріка петляє, виписує круті повороти і вигини, залишає за собою вкриті лататтям озера-стариці, протоки, повні теплої стоячої води канави. За одним поворотом — велика світла оплішина. Вона аж сяє, аж золотиться на сонці, як маленька Сахара — з дюнами і барханами, з горами сипучого піску, намитого водою.

На дерев’яному місточку, якраз проти мілководної затоки, сидять двоє хлопців і ловлять на тісто верховодку, єдину рибу, яку можна ловити в цій перекаламученій та перебовтаній моторами і катерами річці. Не клює у хлопців. Парить. Хмари поволі випливають із-за лісу. А під хмарами летять низько над землею старі "кукурузники"; тепер вони майже всі приписані до маленьких провінційних аеродромів. Вони летять з невеликими інтервалами, знижуються над лісом і сідають просто на викошений трав’янистий луг, он там, на острові за рікою.

Коли АН-2 заходить на посадку, за ним біжить внизу через протоку й піски тінь від нього, тінь швидка, невловима, що трохи скидається на двокрилу стрільчасту бабку, на ту літню розбійницю, яка носиться над водою за всякою живністю і в польоті потріскує перламутровими крильми.

Як мертві, лежать на воді поплавки. Нудьга підкрадається до хлопців. Хочеш не хочеш, а очі самі пнуться до лугу, до неба, де встають білі-білі хмари.

Виходило так, що АН-2 проносилися трохи збоку і тінь від них бігла по широкій піщаній косі, обминала наших рибалок.

— Слухай, Майкó, — обізвався один із них. — Дивись, як низько несеться тінь. Ану давай побігли туди, може, проскочимо якраз під нею. Ти чув, що буде, коли пробігти під тінню літака?

— Та чув, — лінькувато одказав той, другий, котрого назвали Майком. Це був товстоплечий і товстоногий, трохи сонний хлопчисько років чотирнадцяти. — Ти ж сам і казав: якщо пробігти під тінню літака, то буде удача.

— Не удача, а щастя. На все життя! Тільки треба загадати своє бажання. Ти загадав?

— Загадав. У мене давно воно загадано.

— Тоді побігли. Опля!

Товстоногий Майко на диво спритно підхопився і чкурнув за другом, за Стасем, аж п’яти у них замелькали. Вони таки встигли: над ними прогуркотів літак, обдав їх тугим струменем вітру, залопотіли сорочки на хлопцях, і хвилі дрібненькі погнало від берега. Тінь, тінь літака упала на них, мовби жартуючи, розкуйовдила їм чуби. І хлопці взялися за руки і затанцювали на піску, як тубільці десь на острові під пальмами. Із кабіни виглянув пілот і посварився на них кулаком: ач, розбишаки! Хто вам дозволив тут бігати, в зоні, де знижуються літаки!

Та хлопці весело засміялися, вдарили тропака, себто мумбо-юмбо, і замахали кепками в небо:

— Салют, авіаціє! Вшисько дзенькуємо, спасибі! Ми проскочили під твоєю тінню, а вона, якщо не брешуть, приносить щастя! Дивись же, щоб усе задумане нами збулося!

Літак прогуркотів над пісками, знялась за ним курява і завихрилася доріжка в кущах лози.

Хлопці повернули на свій місток.

Припікало і парило ще дужче. Хмари легенько повзли, громадилися в небі. Поплавки мертво лежали на воді. Навіть верховодка не клювала.

— Майко, а що ти загадав? Признавайся.

— Що я загадав… Ти знаєш, що я загадав. Я хочу купити собі човна. Хоч поганенького, ну, може, стару якусь довбанку.

— А для чого? Що ти робитимеш?

— Як для чого? На Десні без човна, ти знаєш, як без рук. Попливу кудись.

— Далеко?

— Ну, далеко. До дядька в Сухолітки. У нього велика пасіка. Візьму там два відра меду. Одне поставлю дома, а друге продам.

— Ну, продаси. А далі? Що купиш на гроші?

— Підвісний мотор. Це тобі не веслами гребтись, а з вітерцем, щоб аж вихор по воді — ясно!

— І знов до дядька попливеш? По мед?

— Ну, хай по мед. А тобі яке діло?

— Я думав, ти в Африку збираєшся. І мене візьмеш з обою. Та де там!.. Якийсь ти старий і мудрий, як наша сусідка Настя, що продає редиску на пристані…

— А ти? Хитрий і в’їдливий! Випитав у мене все, а сам мовчиш. Краще сам скажи: яке щастя ти одірвав (і втаїв), коли біг під літаком? І взагалі — що ти хочеш, крім підколупування? Решетом воду носити?

— Я ще не придумав. Мені всього-всього хочеться. Колись хотілося, ну давно, такого смішного: підземні печери під Десною відкопати. Або знайти в піску і завести собі маленького крокодильчика.

— Ти просто тріпло, Стась. Ти сам знаєш, чого тобі хочеться. Журавля в небі, так?

Стась замовк, одвернувся й зітхнув. Бо й справді літав він високо в хмарах, у голубих міражах, купався в дитячих фантазіях. А що він хоче серйозно, що робитиме, що шукатиме на землі, куди піде після школи, в який інститут або в яке училище, — він і досі не вибрав, не надумав собі.

— А я знаю, — твердо з якоюсь навіть ноткою старшості в голосі промовив Майко. — Одразу після восьмого класу я поїду в Київ, до маминого брата. Ти чув про нього, звати його Вітродуй. Він там у Києві як полковник на студії, він усіма там командує. І давно пише нам, запрошує мене до себе в гості і на роботу. Майко, пише, приїжджай хоч зараз, я тебе вивчу, будеш асистентом, а через рік-два головним оператором. Отак, Стасику, а ти кажеш: Майко, як Настя… А сам збираєшся в Африку…

Майко дуже вдало перекривив Стася: прискалив око і картинно, як те міг би зробити Магеллан чи Крузенштерн, глянув кудись з-під руки — далеко-далеко, на край землі… а може, прямісінько собі під ніс.

Та Стась не розсердився, ні. Тільки ще раз легенько зітхнув. І позаздрив: така ясна дорога у Майка стелиться — на все життя! А в нього?

"Нічого, не журись, — втішав його дома старий і мудрий один чоловік, сторож Яким із баржі. — Все прийде, все буде в тебе. А в отроцтві треба, щоб душа політала на крилах, щоб вона до зірок, до неба, до чогось великого, а може, і химерного пнулася. А земне, минуще, воно ще прийде, воно нікуди від нас не втече".

Хтозна, може, й не втече, майнуло в думках Стасевих. А може, і втече. Он Майко — це ж треба, теж поталанило людині! — одною ногою стоїть уже там, на кіностудії. Слава, оплески, квіти, а поїздки які по всій землі, рай не життя у хлопця попереду!

Сплюнув на воду Стась (промахнувся, хотів на тісто) і закинув далеко на течію вудку. Пливли, громадилися в небі легкі сліпучо-білі хмари. А під хмарами завмерла маленька і майже нерухома тінь лелеки.

Забриніла, полинула Стасева душа за птахом, у блакитні висоти неба, де сріблився і зараз, серед білого дня, легесенький контур місяця.

Лелека немовби промайнув тінню крізь тонкий обручик місяця.

Над Десною, де бродять тіні диких буйволів(Монолог старого лелеки)

Коли політаєш стільки, як я, то крила самі несуть додому натомлене тіло. І дороги не треба вибирати: отак лети й лети просто під зорями, на далекі людські вогники, на щогли за рікою. Тільки не спускайся низько, а вище бери, в небі не заблудишся, світ такий широкий, аж сумно стає: чи хватить тобі віку, щоб все те зміряти, окинути оком, охопити клекотом, перегуком пташиним! Кри-крінь, казав мій дід, життя, як сон, не нарозкошувався, не налітався вволю, а вже збирайся в останній вирій.

До гнізда, додому мені пора вертатися.

Сонце зайшло.

Синьо, по-вечірньому просторо, тихо стало в небі, перші зорі зблиснули, замерехтіли, а я лечу й дрімаю на крилах. Небо мене вкутує і мовби саме несе над землею; сон — як тепла вода стоїть у голові, очі самі злипаються, а проте й заплющеними очима бачу я дорогу: скошені луги за рікою, озера, які притихли й ховаються в очеретах і зблискують зчорнілою водою під берегами. А он широка Десна, вона дихає в небо розпашілим духом літа, рибою пахне, нагрітими пісками на берегах. Щось стукнуло на баржі, мабуть, сторож ударив у рейку: "Обережно, відчалюємо!" І той різкий звук прокотився над сонною водою, трохи струсив дрімоту в моєму тілі і десь у лугах затих.

Лечу й сплю я на крилах і бачу ген-ген далеко старі сосни, а на темних вершинах дерев цілими купами, гронами — гнізда, великі розкішні гніздовиська, вимощені з хмизу й гілок. Коли я дивлюся на них, мені завжди якісь химерні картини ввижаються — щось буйне, нічне. Так і здається мені: колись давно-давно йшли бурлаки з веселої учти, раптом стали і гукнули до місяця-брата "будьмо!" і підкинули вгору свої шапки — так і повисли їхні розкошлані бирки на верхівках дерев.

То наша лелечина колонія, і серед інших гнізд — моє високе. Десь там, вже сонні, виглядають зараз мене двоє онучат і стара Буслиха.

— Дід летить, — кажуть вони. — Гостинець нам із лугів несе. Коли б не свіженьке жабеня або не золотого піскарика.

Ач, розбалував їх!

А я злягаю на праве крило і повертаю трохи вбік, до крутого берега. Хочу попрощатися із старим-старезним дубом, мабуть, старішим за мене. Скоро помре він. Десна підмила його, і вже звисло оголене коріння його над водою, не сьогодні-завтра впаде він сторч головою в Десну, в кручу. Таке, брат, життя.

Та перервемо на хвилинку роздуми старого лелеки, бо зараз дуже цікаве щось коїться зовсім тут недалеко, в селищі. Один із тих, котрого підкинув наш лелека в капусту, Санько Білововк тихенько од матері крадеться попід стінами свого будинку і веде, манить рукою хлопців:

— Цс-с-с, за мною! Сюди, пригинайте голови, в оцю амбразуру ліземо.

За ним проскочили в глухий куток двору п’ятеро чи семеро його дружків.

Санько веде їх у темний підвал, що давно стоїть покинутий і забутий під старим будинком; тут, у дерев’яних стінах, жили колись дід з бабою, а тепер — тільки вітер, та кіт Марціал, та якісь волохаті привиди.

Двері в підвал перехняблені, одна дошка вибита, а низ дверей зацвів ніжно-зеленим оксамитом моху. І коли Санько взявся за клямку, легенько потягнув ручку на себе, іржаві завіси тихо і пронизливо запищали.

— Цс-с-с, мовчок! Прикусіть язика! — сказав їм Санько. І двері раптом затихли, справді прикусили язика.

І ось вогке, темне й страшне підземелля, де Санько збирає тіні. Так, це секрет, та ми признаємося: Санько — не просто Санько, а приборкувач тіней. Він давно ловить у лісі, на горищі, в школі, на Десні під вербами — ловить і збирає тіні, він триножить їх, він вміє командувати ними.

— Стій! — каже він у лісі грізній кошлатій тіні, що сховалася за деревом. — Я тебе знаю. Ти тінь дикого буйвола. Ану йди сюди! Йди, не брикайся, не сопи, я тебе зараз міцним, капроновим оцим повідком заарканю. А тепер марш за мною, тільки спокійно, без вибриків.

І приводить тінь буйвола додому. А ще — тінь журавля, тінь маленького лисиченяти, тіні дерев, літаків, білок, які стрибають вночі між соснами. Він заселив усю хату, горище, двір спійманими тінями, та мати свариться на нього, каже:

— О, лихо, хоч тікай з дому, вже ступити нема де ногою!.

Щоб не сердити матір, він заганяє дикі й непокірливі тіні в підвал. І ті, що вітру або собак бояться, — теж туди.

…Вузьким проходом, за щось зачіплюючись, хлопці спустилися вниз під землю (а в грудях трепетав давкий сміх від штовханини і страх). І от Синько пропустив їх повз себе в глибину, в якусь ніби величезну квадратну яму, де стояв тяжкий дух вогкості, цвілі і густої темряви.

— Ступайте на колоду. Вона ось тут, під стіною.

Санько поплескав рукою, мабуть, таки намацав колоду в тій непроглядній пітьмі.

Сіли.

— Мовчіть і слухайте. Зараз вони оживуть, заворушаться. Тільки напружте слух і добре вдивляйтеся. О, бачите, там під стіною, он там! Роги оленя, а тепер голова, а в кущах — мале оленя. А то не пень, то старий вовк-сіроманець притаївся; він облизується і аж блимає очиськами, і повзе, підповзає…

— Де?

— Покажи!

— Нічого я не бачу! — буркнув роздратовано Майко-сусід, найстарший в їхньому гурті, трохи рудий і, як завжди, нечесаний, розпатланий хлоп’яга. Він взагалі не любив оці Санькові штучки з тінями.

— Ну, а зараз? Товста тінь, у плащ закутана. Сидить на човні, сюди й туди озирається. О! Пливе, крадеться до баржі, на розбійника, на злодюгу дуже скидається.

— Не бачу.

— І я не бачу.

— Де воно, ото? Не видно.

— А тепер? Щось горбатеньке виповзло, сіре. Бачите? — Санько аж спітнів, аж зблід бідолаха, як гіпнотизер на невдалому сеансі. З якимось відчаєм він викликав із темряви тіні. — Ну, а зараз, а зараз! Придивіться добре, там, під колодами.

— О, а я бачу, — з таємничим острахом вигукнув один із карапузів, Майків брат. — Бачу, то миса скребеться.

Не те, не те викликав Санько, тінь черепахи, а для малого що сіре, те й миша. Та що ти з малого візьмеш?

— Ага ж, тут повно мишей у підвалі! — засміявся рудий Майко. — Вони зараз дадуть нам, вони шугнуть хмарою. Це вам не тіні — і кісточки обгризуть!

— Та цить ти, барабон! Помовч! — Санько вже озлився. Він, мабуть, жалів, що покликав у підвал Майка: при ньому царство його тіней розвалювалося в прах. Своєю впертістю, сміхом, глузуванням Майко ніби наврочував, розганяв, сплутував усе — може, навіть із простої заздрості.

— Ну, от ще раз. Гляньте: крила великі, ноги і дзьоб довгі, сам сірий, а тінь голуба. Ну як, не впізнали? Та це ж він — журавель!

Майко весело й нетерпляче засовався в темряві. Видно, дуже йому кортіло знов перебити Санька.

— Чули, хлопці, як люди кажуть? Ну, про тих, про мюнхаузенів: спіймав журавля в небі? Це про тебе, Санько, точно. Ото ти бігаєш і руками хапаєш у повітрі… цілі оберемки дуль з маком.

— А ти, а ти? — зірвався Санько. — У тебе тільки й є, що череп’яна пантера на припічку, та й та пустоголова, і якщо в ній торохтить щось, то тільки мідяки. Твоя копія!

— Ну й що? Розхвалився, мишолов, чи то як — тіньолов.

— А ти? Мотлох всякий залізний збираєш, як Плюшкін. Старі патефони та чайники. Тебе завидки просто гризуть.

— Мене завидки? Ось я встану і вліплю під саму кирпу, тоді знатимеш!

— І я вліплю.

— Ану спробуй.

— Ти спробуй.

Чути було, як хлопці звелися на рівні ноги, взяли один одного за петельки і в темряві блиснули войовничо очима, обпекли один одного гарячим духом. Мабуть, зараз пролунав би один і другий виляск, та на щастя, а може, на біду щось загримотіло у них над головою, торохнуло так, наче впала десь порожня бочка.

Всі примовкли й пригнулися, втягнувши голови в плечі, як од вибуху бомби. Гуркіт повторився, і тоді хлопці нищечком, як змовники, потовпилися за Саньком. Застряли в проході, когось звалили і напролом ринули з підвалу, а потім — у кущі, під загорожу. З-під густої ліщини, яка нависала шатром, вони лупали очима у двір: що там гримнуло?

А надворі було тихо, стояв синій вечір, легко дихали після спеки гарбузи й сосни, і Санькова мати стягувала з горища велику балію, мабуть, збиралася прати. Вона гуркала тією балією і за звичкою, сама на себе, сварилася:

— І де той хлопець завіявся, невсидюща його душа! Нема, щоб допомогти, наносити матері води, так він десь ганяє!

Хлопці второпали: краще розбігатися, бо ждуть їх непереливки. Таємними ходами, які вони прочовгали на колінах і на животі попід лободою та чортополохом (а ходи їхні вели в усі кутки селища), хлопці сипонули далі від гріха, хто додому, а хто на пристань до вечірнього пароплава.

Один Майко і оком не моргнув. Він впертий, як усі, хто рудої породи. Сховався за кущем, вичекав, поки Санькова мати потягла балію кудись на веранду. Тоді тихенько свиснув, і, коли вийшов до нього Санько із схованки, спокійно і миролюбно, ніби вони тільки що й не сварилися, сказав:

— Давай махнемо, Сань, на вечірній кльов. До кручі!

(І не дивуйтеся, що так розважливо заговорив — ото разів сто на день вони зчіплювалися на всякій всячині, бувало, що й чубилися, але тут же й мирилися, вдвох ловили йоржів і бігли на луг, на те вони й друзі-сусіди, на те й виросли разом, вважайте, в одному дворі, де колодязь, груша-дичка, стежка до берега — все було спільне, на дві сім’ї).

— Ні, пізно йти, — одказав Санько. — Темнувато вже.

— Нічого! Вогонь розведемо. Знаєш, як верховодка бере в цю годину, та ще коли вогонь її манить на березі. Тільки встигай стьобати.

— Ну добре.

— Тільки я пролізу тихо на веранду та черв’яки візьму, щоб мати не почула.

— Давай! Я жду на стежці!

І от затупотіли через пісок їхні босі ноги, та в молодих соснах то тут, то там замелькали білі чуби, обганяючи один одного. Побігли хлопці на Десну.

А ми тим часом глянемо в небо: де наш лелека? Які думки снуються в його сонній голові?

А вони мені й не снуються в голові, а згадується давнє й колишнє, те, що було та за водою спливло. От про берег і про Десну: хто їх не помирив? Щовесни прилітаю я сюди з далекої чужини, з вирію, впізнаю і не впізнаю рідні місця: не той берег, і річка не та стала.

Знов одвалила Десна цілу гору землі, впав крутий берег, впали дуби, а вода далі й далі підмиває піщану кручу. Тут, понад Десною взагалі край чистих пісків, піщаних доріг, піщаних плес, піщаних кучугур. (І боліт скільки завгодно є, і які там жабенята водяться!) Коли летиш проти сонця, в очах тобі аж золотиться від перемитих світлих горбів. У тих пісках ріка, як ніде, швидко обрушує береги, наступає на ліс, на селище, на давню нашу лелечину колонію.

А от і правічний мій дуб. Сяду, перепочину трохи на ньому. На його верхів’ї і в молоді роки любив я посидіти з Буслихою, поклекотіти до

неба, і не раз тут всю ніч до ранку тримав я на своєму дзьобі і місяць, і зорі, і разочок срібного місячного намиста — крапельки роси. Що ж, похилився ще більше мій дуб, а його руде вузлувате коріння вже повисло над водою. Знаю, після зливи (і найчастіше в темну, в сонну нічну годину) раптом заскрипить старий дідуган, немовби застогне всім тілом, здригнеться і, вивертаючи землю, корневище, пісок, з тріскотом упаде в крутояр, шапкою в сколочену розтривожену воду. Зашумить ще дужче вода, закрутить листя, перемиваючи його піском, аж поки не одірве від берега надтріснутий стовбур. А одірвавши, переверне його і притопленою колодою понесе вниз по течії. І виглядатиме з води щось чорне, настрашливе, схоже на величезне тіло акули. То випірне обчухране листя-плавники, то міфічне око-дупло, то немовби хвіст чи спрути на хвості — все те, що недавно було живим корінням, яке тримало на собі і зелену гору листя, і хмару веселого щебету, і нас на собі, лелек.

Попрощаюся з дубом, щоб не вмер, не поплив у море без мене.

Бачите: люди по-своєму рятують дерева. Вирубують крайні, ті, до яких уже підступила ріка. І тепер чорніють на кручі, над самим берегом, великі потріскані пні. Пнів стає більше, а дерев менше, он за ними просвічує білими стінами селище, скоро й хати почне зносити Десна.

А колись, не так уже й давно, великий дубовий гай стояв тут, на високому березі. І які дуби тут росли! В три обхвати, могутні, по сорок лелечиних гнізд наколисувалося на них. Та вже й половини дубів тих нема. Хтозна, чи то ліс заступив дорогу Десні, чи то вічний неспокій, така робота води — руйнувати береги, але от я бачу: крутим коліном вперлася Десна в цю високу піщану стіну, і тепер підриває, підриває її на повороті ріка, щороку наступає на ліс, а вимитий пісок виносить на той берег, на лівий рівнинний, і відкладає там золотими островами. Гляну я з висоти і бачу: аж он далеко, де зараз озера-стариці, де луги, де новий молоденький лісок погнався, аж там колись був старий берег Десни, та вода і ріка взяли своє: все перетерли, змили, знесли за водою.

Кри-крінь, казав мій дід, і крила перетираються на сивий порох, а літа молоді — що від них залишається? Спогад та смуток, та онуки-бусленятка, що розлетілися по всіх світах!

А тут, розказував дід, в старих дубах було колись наше лелечине царство, і лелек водилося не так, як зараз, коли ми в сухі сосни перебралися, не сотня-друга, а тисячі. А що було в сиву давнину — і не згадати всього! Прадід мого діда говорив, що саме на цьому березі стояв священний дуб Перуна. В тому дубі було вирубано лик язичницького бога, і був той бог прикрашений палаючими вуглинками, іклами вепра, золотим шоломом. А під дубом горів вічний вогонь. І коли пливли човнами гості-купці до Києва або до Новгорода, везли шкури і меди, то саме тут вони зупинялися, на священному місці, і жертви приносили Перуну, і брали в дорогу перунів вогонь з багаття.

А варяги, а розбійники, а битви які тут гриміли, а дерева як ламало грозою і бурею!

Та кру йому, та ще й крінь усьому тому, бо ось інший вогонь мені згадався, з недавнього часу: як почалася війна, і наступали танки, і падали тут бомби, і наші лелечині гнізда вогнем і димом викидало в небо.

Але чого це лихо спливло мені на пам’ять? Я ж лечу додому з гостинцем для онуків, і небо синє, і зорі на добру погоду мерехтять, і баржа спить, і хтось легенько стукає по ній ключем.

А то хто сидить? А-а, це вони, пізні мої риболови! Вони завжди тут сидять дотемна, світять білими головами, аж поки не почуються голоси з дворів або десь ближче з городів:

— Саню!

— Майко-о!

То матері їх кличуть.

І тоді вони беруть низочки верховодки, одгукуються сердито: "Зараз! Чого там!" — і тупотять швиденько додому. А мені, коли я пролітаю над ними, пахтить від них риб’ячою лускою, черв’яками-наживкою, мокрими до колін штаньми, свіжим димком з-під хмизу (видно, палили вогонь і відганяли хмари комарів). А ще від них — здавна приємний мені дух і млість Десни, річкового глею, сміху, купання, піску на голові і за вухами. Я добре знаю цих хлопчаків: вони виросли на Десні, та й вродилися вони, як риби і як ми, лелеки, на деснянських просторах.

Буває влітку, коли ми гуртом збираємося на луги, на своє лелечине свято і починаємо танці (так, як люди танцюють і стрибають через вогонь на Івана Купала), тоді приходять на луг і оці двоє з своїми товаришами, і теж, дивлячись на нас (а може, передражнюючи нас), починають стрибати на одній нозі, та вимахувати руками-крилами, та сміятися, а тоді з гуком кинуться в наш гурт і давай ганятися за нами, та падати в траву, та качатися, та реготати. Ось тоді я думаю: чи я не переплутав щось? Може, я, старий лелека, підкинув комусь у город, в капусту, своїх буслят замість людських дітей? Бо однакові малі чортенята вони, що людські діти, що мої.

Лихо старому, забалакався сам з собою, а он, кру-крінь, гніздо моє на сосні чорніє, і буслята, вже зовсім сонні, вистромили голови, діда свого виглядають.

— Несу, несу вам гостинчик, мої цибаті, мої сіренькі цибики!

…Погодував я дітей, тепер стою на сосні і держу в дзьобі срібний обручик місяця, щоб над усім лісом лилося його ласкаве сутінне сяйво. Гарно у світі. Тихо. Лунко. І я думаю: ну що нам не вистачає на землі? Білих хмар? Голубих тіней від наших крил і від дерев? Гуку й дзвону над лугами? Чого ми не миримося, чого ворогуємо? Ріка воює з берегом, люди з рікою і птахами, вогонь з людьми і лісом. І всі ми кудись спішимо,

штовхаємося, товпимося — дачники, мурашки, короїди, вітри, хмари. І всі тягнемо, запасаємося — до свого гнізда, для себе і для своїх дітей-онуків. Чи ми вічні? Чи переживемо себе і відпущений нам вік?

А життя? Воно як короткий зблиск зірниці — спалахнуло, пронеслося у небі вогнистим списом і щезло десь за горою. Скотилася душа чиясь, зітхають люди.

Чуєте? Б’є сторож ключем на баржі. Ніч перевалила за половину. Скоро світатиме. І от завирує тут щоденне метушливе життя — людське, риб’яче, пташине. Одні, з веселою душею, побіжать на луги ловити блакитні тіні під хмарами, а інші — насуплені, заздрісні… Та кру їм, та ще й крінь, бо очі в мене злипаються. Переміню я ногу, ліва чогось зомліла, та здрімну хоч трохи під ранок. А місяць повішу ось на цю суху гілочку, хай висить і світить до самого світання у дупла, і в нори і в житла людські.

Товариш Гаркавка відкриває літо

Коли настає справжнє літо у Верхній Дубечні? Санькова мати каже:

— Коли повно піску наносиш ти мені за своїм взуттям — і на кухню, і на веранду, і в свою постіль.

Ні, то ще не літо. Піску Санько наносить матері ранньою весною, як тільки протряхає земля над річкою. Не літо, якщо дід Яким витягує з-під навісу старенького човна-довбанку, просмолює його, латає рибальське начиння і виїжджає на деснянський рукав. І не літо, коли починають пищати малі шпаченята у Саньковому дворі на осокорі.

За всіма законами літо у Дубечні починається тоді, коли з червоного цегляного будиночка, який нагадує старовинну сторожову башту або пожежну вишку, виходить комендант Гаркавка. Виходить, врочисто оглядається на вулиці (а він, як усі малорослі люди, голову держить

високо й трохи вбік і все робить надзвичайно поважно: і ходить, і говорить, і здоровкається з людьми, і губу відстовбурчує ось так, приліпивши на самісінький її край цигарку). Зразу видно, що це не хтось, а комендант, і що жінка його носить широкі плюшеві спідниці, а в сина є модний сундучок-дипломат.

Одне слово, Гаркавка виступає з двору і на очах всього люду одягає синій льотчицький кашкет. Не просто одягає, а довго вмощує його на голові, поправляє, краєм ока слідкуючи, як усе селище і весь навколишній світ затаїли подих і вп’ялися очима в нього, в коменданта Гаркавку. Ось тоді він бере сигнальні прапорці під одну руку, а пошарпану й порожню поки що дерматинову сумку під другу. І робить перший крок до Десни.

З цієї миті можна на всю околицю оголошувати: у Верхню Дубечню прийшло справжнє літо.

Навіть не літо, а гарячий курортний сезон, коли сюди, на золоті деснянські піски й на цілющу йодисту воду Десни хлине тьма-тьмуща курортників. Сторож із баржі, мовчазний дід Яким щурить тоді очі й каже:

— У нас дві напасті — хмари комарів з болота і тучі курортників з города.

Всю Дубечню перед тим охоплює нервова підготовча гарячка: стукають молотками, ремонтують веранди й флігельочки, фарбують "кутки", щоб вигідно здати городянам, заглядають у парники, сваряться й прикидають, скільки можна вторгувати на ранніх огірках, на помідорах, на капусті. А метушливий Голованчик, батько нашого Майка, метушиться найбільше, всім заважає, попихкує цигаркою і розказує, як він геніально придумав. А придумав він таке: поїде і позичить на все літо на цементному складі величезний п’ятисотметровий брезентовий тент, і може, не один, а два, і напне їх на березі під свіжим вітерцем, і буде

просто там, коло води, здавати курортникам ліжка і сімейні "кутки". Всіх до одного переманить курортників до себе!

Та все це — погода, наплив городян, а значить заробітки і добробут Дубечні, залежить від одного чоловіка, від Гаркавки… Бо він — володар небесних сил у Дубечні. Він приймає літаки з Києва, він випускає їх назад, він той міст, по якому пливуть у Дубечню ангінники, бронхітники, гайморитники, а з ними і в їхніх кишенях оті грішні пом’яті папірці, яких завжди не вистачає.

Кожен рейс охриплого від роботи, пошарпаного Ан-2 — це дванадцять пасажирів. Помножте дванадцять на п’ять, отож, скільки добра само пливе в руки дубечанам? А в ясну погоду, та в розпал деснянського літа, та при доброму настрої Гаркавки не менше п’яти рейсів намотують трудяги-ани туди й сюди, ганяючи вихор над лісами Дубечні і колисаючи в гніздах вже трохи оглухлих від гуркоту моторів лелек.

Гаркавка — не лише комендант місцевого аеродрому (завбільшки з долоню), який розкинувся на острові за Десною. Він хазяїн переправи через деснянський рукав, він начальник і всього острова, він і касир, і радист, і синоптик — сам бог-вседержитель, один у семи лицях!

Тепер ви розумієте, чого тріщать плоти: всі напирають, лізуть, товпляться, і котиться вулицею шепіт:

— Гаркавка, Гаркавка йде!

А Гаркавка став і дивиться в небо. Довго дивиться, значущо, ніби розмовляє з небесною канцелярією, ніби питає: яка сьогодні, без туману, без дощу буде погода, та й взагалі, чи вдалий випаде сезон йому і дубечанам цього літа? Хтозна, що він вивідав там нагорі, лице у нього глибокодумне й непроникливе, та от він пихнув цигаркою і рішучим кроком попрямував униз, до Десни.

За ним одразу вискакують на вулицю всі хлопчаки. Вибігає Санько з тінню буйвола за плечима, стрибає з верхньої дошки воріт рудий Майко, запихаючи на ходу півбатона за пазуху, за Майком викочується з усіх дірок і щілин одинадцятеро його братів і найменша сестричка Козета, або просто, як її називають дома, Коза. Хмари пилюги і тупіт ніг розгойдують вулицю.

Гаркавка ступає попереду, не оглядається, хоч знає, боса ватага з усієї Дубечні зараз товпиться за його спиною. Хлопчаки йдуть тісним гуртом, б’ють ногами в пісок, вони серйозні і теж дивляться в небо, і от несподівано Гаркавка змахує над головою прапором. І тоді разом, ніби з голубих висот, ударив крещендо оркестр.

Туш, марш літа! Гімн купанню, бездомництву, облупленим на сонці носам.

То граємо ми, гордо каже Санько, бачите: хто грає на губах, хто на мідних пряжках, хто на батарейках, на сірникових коробках, на насосних трубках, а патлатий рудий Майко навіть на батоні. Ах, послухайте, який це оркестр, яка музика! Білі хмари пливуть над нами, каже Санько, і ми пливемо за Гаркавкою — відкривати літо.

Ось проходимо повз старі, до самих вершин голі сосни, які потроху всихають; на їхніх вершках високими купами намощено гнізда. Ач, усі лелеки встали, загледівши нас; труби наші й валторни загриміли сильніше, і в гніздах бузьки відгукнулися клекотом — застукотіли дзьобами, над лісом покотився барабанний перестук. Салют вам, лелеки, ад’ю, ми йдемо далі!

А ось темна й густа застава дубів, яку підмиває Десна. Тихіше, труби, не треба так голосно, пом’янемо печальним трісте нашого доброго сивого дідугана, під яким ми грали в папуасів і який впав недавно, підмитий водою. Прощавай, старий, і пливи до турків, де в морі блукають

тіні затонулих галер. А ми поміж городами, вузькою стежкою спускаємося вниз до рукава, до зруйнованої кладки.

Та раптом! Що ми бачимо, що лицезримо! Коли і як це утнув Гаркавка! Ми всі притишуємо крок, стовплюємося на березі. Тут щовесни зносило кладку, бо ми так хотіли, бо ми намовляли, на вухо нашіптували Десні: "Зламай, знеси кригою цю трухляву кладку, ти ж така дужа і бистра!" І Десна слухала нас, зносила, а ми припливали сюди човнами, ставали під берегом і гуртом вичікували: ану, де ж вони забарилися, наші пасажири?

І от вони тюпали від літака з торбами, з авоськами, з сундучками і, звичайно, простісінько до нас. Як ми раді, просимо вас, любі городяни, сюди, сюди, в цю і в цю посудину, по п’ятачку, по гривеничку з брата — і ми вас одним духом перекинемо на той берег!

Так було щоліта. А тепер? Не те що кладку, а новий місток постелив Гаркавка. В три дошки, з перильцями по одній стороні, щоб пасажири йшли і трималися за поручні руками. А які стовпці виглядають з води, просто золоті свіжовитесані солдатики, а не дерев’яні підпори. Одразу видно — довго стоятимуть!

"Ото ж бо й воно, — почухав потилицю практичний Майко. — Пропали наші гривеники, пропали заробітки на котушки, на гачки, на нові ніпелі до велосипедів. Ну Гаркавка! Невже не буде грози і доброї зливи на твою мудру голову і на твій місток!"

Та ми, каже Санько, вдарили дужче ногами, торохнули в дошки од усього серця, як тільки ступили на Гаркавчин міст. Труби наші злилися й заспівали помпозо, аж луна покотилася в небо. Що нам якісь дрібні печалі, коли ми виходимо на луг, на острів, на вільний зелений простір.

— Глянь, Саньковський, глянь! — штовхає під бік друга-сусіда Майко і показує на воду.

Та Санько і сам побачив. За місточком, коло верби, стояла стара довбанка Гаркавки; на ній він переправлявся через рукав і частенько підвозив запізнілих пасажирів. Але цього літа і тут переміни. Довбанка виглядає з осоки, притоплена водою, а поруч на замку стоїть новенький човен коменданта, плоскодонний, чудо, а не човен — дюралевий, з легкого авіаційного металу; він сяє на сонці, виблискує сріблястим корпусом, і на його борту червоною фарбою виведено назву: "АЛІГАТОР".

Бачите, у Гаркавки давня пристрасть до грізних, до всяких несподіваних назвиськ. Собаці він вліпив кличку Шайтан; гуску, яка від простуди чи від злості не гелгоче, а шипить, назвав Бібісі, холодильник — Тигром, білу смирну козу — Маврою, а синові, котрий п’ять років підряд вчиться на моториста пилорами і ніяк не вивчиться, зате приїжджає додому з чорним імпортним дипломатом-сундучком, він дав горде ім’я Артур. Артур Гаркавка — хіба не звучить?

І от ще одне надбання у клопітному комендантському господарстві — плоскодонний човен "Алігатор". Не саморобний, ні, а заводський. Можна гребти веслами, можна підвісити мотор, і тоді він справді ревне, як алігатор, стане дибки на воді і скажено помчить, майже не торкаючись поверхні Десни, тільки вітер і водяний вихор закипить над річкою. Звір, а не човен!

Ми вже вийшли на луг, а Майкові скрутило голову назад, повернуло і ніяк не відпускає. Не може відірвати він очей від сріблястих, до блиску вигладжених бортів "Алігатора". Хто-хто, а Санько знає всі муки і всі безсонні зітхання Майка Голованчика: джонку, баркас, допотопну пірогу, скутер або хоч автокамеру дайте, одне слово, якусь посудину, щоб плавала по воді, — ось що йому треба. Вмре, жити не може без цього!

Оркестр переходить на твіст, на танець тубільної радості. І ми всі пританцьовуємо, каже Санько, ми вигукуємо "Мумбо!", ми кричимо "Хей-йо!", а ще "Асса!", бо ми вже на безлюдній землі, на острові. Утоптана пасажирами стежка вистрибує, в’ється попереду, вона теж здичавіла за зиму й весну, заросла молодою травою, вона біжить у глибину острівця

до маленької будки. Гаркавка повертає на стежку, але ми очима, батарейками, трубками кричимо, показуємо йому: "Туди, спочатку туди, до нашого бідного літака! Як він перезимував зиму без нас?"

Добрий Гаркавка! Він одразу розуміє хлоп’ячі серця. Він змахує сигнальним прапорцем круто вбік (і водночас над головою: "Музика! Тихо й поволі!") і веде нас на дальній пологий берег острова, де росте на піску червона лоза, а між лозою дрібна осичина і дві берізки. Там під берізками, як забутий древній кінь Давида Сасунського, стоїть наш сірий, наш печальний двокрилий кукурузник Ан-2. Він уткнувся головою в траву і ніби пасеться, а може, слухає тихі підземні зітхання. Скільки було гарячих розмов, суперечок і навіть бійок серед хлопців, та все через нього, через нашого сірого невдаху. Казали одні, ніби старенького "Ана" застала буря на острові, на нашому аеродромі, і його залишили там ночувати. І от ударила блискавка та просто в кабіну, попалила йому всю електропроводку і все його нутро.

— Як? — підскакував, чувши такі слова, Майко і налітав на суперників. — Темнота ви! Літак — діелектрик, він на гумовій ізоляції, на колесах, його не вб’є, не може вдарити блискавка!

Майко сердився і розгортав перед хлопцями свою версію, де все було набагато простіше і набагато зловісніше.

Отож, якщо вірити Майкові, історія була насправді така. Ан-2 сів, як і годиться, на трав’яній втоптаній доріжці, та коли почав вирулювати на стоянку, тут і напоровся колесом на осколок. Гаркавка ще й показував людям той осколок — здоровенний, чортяка, і зазубрений, як терпуг. "Від німецької бомби, з війни. Їх тут повно, осколків, на острові, в піску", — тоном знавця кидався пояснювати Майко, ніби хлопці самі не знали того.

Ну от, літака не випустили назад, він заночував на острові, а вночі, коли бушувала ота страшна буря (вона звалила три сосни з лелеками, а в діда Якима знесла сарайчик з поросям у Десну), в ту ніч підкралися до

Ана якісь заброди, якісь чужі бандюги. Поки лютувала буря, вони виламали двері (і, видно, шворіньком, бо й завіси вирвали) і залізли в кабіну. Ну, а в кабіні погосподарювали від душі — варвари б такого не натворили! Порізали сидіння, виколупали висотомір, забрали шлемофон, нагадили, накурили і — втекли. Їх навіть вівчаркою шукали, та де там, хіба знайдеш. Злива й буря всю ніч не вщухали, коли б і були якісь сліди — водою їх змило б і швидко занесло піском.

Правда, той же дід Яким, сторожуючи на баржі, ніби таки бачив двох людей, трохи підозрілих, як йому здалося, — на Десні, при спалаху блискавки. В мокрих плащах, пригнувшись, вони проковзнули моторкою до протоки і сховалися під берегом, за дубовою кручею.

Майкова розповідь більше скидалася на правду. І міліція ходила тоді по селищу, і якісь дядьки з Києва вивчали й вимірювали щось коло літака, і слідчий розпитував людей про двох невідомих молодиків.

У ті дні Гаркавка як не кріпився душею, а трохи таки згорбився, і картуз насував низько, і навіть легенька сивина пробилася в його чубі: не літак, а ніби душу йому порізали й споганили, так він себе почував.

Та годі сумного.

Ми виходимо на край льотного поля, до двох молодих берізок. І от! Ан-2 почув нашу музику, задер голову з трави і навіть, як здалося хлопцям, повернувся до них і махнув хвостом: зрадів, побачивши босу команду. Ми врочисто підняли труби в небо, каже Санько. Здоров був, двогорбий старче! Як ти тут, не застудився в дощі, в холодні весняні тумани? Ану, хлопці (або, як називає нас Гаркавка, брати-арештанти), давайте утнемо тропака, та в швидкому темпі, щоб і літак труснув плечима і зігрів свою кров.

Оркестр наш став півколом і мовчить. Та ні, не мовчить, то збоку вам здається, що ми вклякли на місці, і лише самими губами й жестами

показуємо, ніби виводимо складні пасажі на невидимих валторнах і флейтах. Ми справді граємо всіма струнами і підструнками душі, чуєте — розлягається над островом увертюра до "Запорожця за Дунаєм", ми її на біс повторюємо для нашого Ана.

Гаркавка стоїть спиною до нас. Він серйозний, як ніколи, різко й коротко змахує прапорцем над головою — диригує нами, нашою нечутною німою музикою. За всю дорогу він жодного разу не повернувся до нас і, здається, зовсім не помічає, що цілою ватагою ми товпимося за ним. Не для того він одягнув синього форменого кашкета, щоб дозволити собі несерйозну міну на лиці або щоб запанібрата поздоровкатися за руку з кимось із нашого гурту: все це буде потім, дома або десь у курені на озері, тільки не зараз. А зараз Гаркавка — на державній службі. Для кого оркестр і розкоші літа, а в нього клопоти. Перший пробний рейс сьогодні, і треба підготувати все аеродромне господарство.

Суворим жестом він зупиняє нашу музику. І показує: туди, на льотне поле. Мовляв, до покинутого літака ви й самі ще не раз підкрадетеся і залізете в кабіну, а я вас, голубчиків, гарненько виганятиму, витурюватиму в шию звідти.

Свята правда. Ми ще проберемося сюди таємно, і, оглядаючись, будемо підсаджувати один одного в пілотську кабіну. Тільки взявся рукою за штурвал — і чуєш, як сорочка за спиною туго напнулася, одразу виросли крила, серце затерпло, потім гулом мотору виносить на бозна-яку висоту.

Та зараз — за діло!

День ясний, небо чисте й глибоке, он лише далеко-далеко над лісом притулилися дві легенькі хмарини, як дві білі лебідки. Тиша і блакить над островом. І, здається, от-от загуркоче літак, широким колом заходячи на посадку.

Треба, отож, поспішати.

"Зебра" в небі і "зінське щеня" — на землі

Вже без музики, діловим розважливим кроком ми йдемо за Гаркавкою до невеликого пагорбка, що біліє серед острова. На піщаній терасці стоїть дерев’яна будка, дуже непоказна, але вона має бойову назву — КПД, тобто командно-диспетчерський пункт. Збита з легеньких дощок, обмазана колись глиною, будка за зиму злиняла, поруділа, У ній, як дірки у паркані, світяться щілини. В дощову погоду вітер тоненько й печально висвистує в ті шпарини, ніби викликає з літака забуті голоси цвіркунів, коників, вусачів.

Це штаб Гаркавки. Тут він командує небом, тут продає квитки, свариться з пасажирами, звідси посилає сигнали в далекий голубий ефір:

— Алло, алло, я Гаркавка! Як ви мене чуєте? Повторіть!

Будка аж горбиться, коли ми підходимо до неї. Видно, глухими ночами, восени, коли на острові нікого нема, хтось підкрадається до неї з дикунів і ножами, реготом, вогнем темряви лякає бідну нашу будку. Он якісь бузувіри обсмалили і обкурили їй димом півбока, видавили шибку, порізали двері, а на стіні чиясь рука видряпала грізні клички й погрози: "Ти, Шнобель!", "Фуса, привет!", "Рога скручу, Козел".

Аби моя воля, каже дід Яким, сторож із баржі, я б цих патлатих, що все ріжуть, палять і нищать, я б їх ловив, зв’язував і одвозив у Київ у зоопарк. І вішав би їм на груди таблички, а на табличках писав би оті поганющі слова, які вони видряпують на стінах і на живих деревах: Фікса, Шнобель, Кривий Зоб, Козел. Хай би вони сиділи в клітках, кожен із своєю табличкою, а мами щоб приводили малих дітей до них і казали: "Бач, дитинко, такого не можна робити, бо й тебе посадять туди…"

— Стій! — командує Гаркавка, привівши ватагу до свого штабу.

Хлопці завмерли на місці, а наш Майко, на голову вищий за Гаркавку, стоїть і з надутою серйозністю заглядає згори вниз Гаркавці в потилицю, як дятел у дупло, мабуть, для того, щоб розсмішити нас. Та хлопці і вусом не ведуть, їх не розсмішиш. Тим часом Гаркавка дістає з кишені чималенький залізний ключ, таким ключем можна фортеці відмикати. Він довго колупається в замку, сердито бурчить:

— Арештанти, анциболоти! Сірників напхали в замок.

Пошарпавши за двері, Гаркавка ривком відчиняє їх.

З джухканням і курявою б’є вітер із будки, зриває льотчицький кашкет з голови коменданта. Запах гіркої порохняви і цвілі стріляє хлопцям у ніс.

— Ап-чхи! — дружно кажуть вони.

— Будьте здорові, — спокійно одказує Гаркавка.

Цілим оберемком викидає він з будки лопати, городню сапу, великий сікач, дві мітли і віник.

— Ти, ти й ти! — швидко розпоряджається Гаркавка, тикаючи пальцем у кого попало з гурту. — Лопати в руки і гайда в поле. Щоб знищили все кротовиннє і молоді будяки.

Ну от, бригада землекопів готова, вона стоїть озброєна лопатами, а хтось уже вимахує сікачем. Ще ранньою весною Гаркавка викосив траву, обійшов острів і визбирав тріски й склянки, де які траплялися, засипав промиті дощами канавки і ями, а потім взяв у радгоспі тракторець і закоткував увесь луг.

Та все ж…

Немов нічний диверсант, забрався на острів кріт (і хто його перевіз через Десну?), нагорнув довгим рівненьким рядком отих горбиків-териконів, які тепер чорніють з трави. Їх треба гарненько розрівняти, а якщо вдасться, то й вигнати крота за межі льотного поля. (Ви знаєте, що таке виганяти крота і скільки то буде писку, реготу, настрашливих "ось!", "не чіпай!", "вкусить!", коли хлопці викопають і вигорнуть з-під землі щось дивовижне, небачене, те, що називається в народі — зінське щеня? Ми ще повернемося до підземних кротових лабіринтів, коли буде нагода). А в хлопців ще один клопіт — знищити молоді будяки, які наросли вже після першого укосу, випнулися до сонця і своїм тугим лапатим листям ніби сміються, дратуються з Гаркавки, показують йому повні пригорщі золотої роси. Ех, походить сьогодні гострий сікач по буйних будякових головах!

Робота, як бачите, у землекопів не дуже нудна. Та все ж Майко чогось огинається і боком-боком, поза спинами інших, обходить гурт з лопатами і підкочується до коменданта:

— Я "зебру", я з вами "зебру" буду вішати!

Він так гаряче і віддано дивиться иа Гаркавку, що наш комендант, якби він навіть був кам’яний, не зміг би йому відмовити. Щось тільки німе, насмішкувате промайнуло в очах Гаркавки, мовляв, і хитрий же ти лис, Майко Голованчику, але комендант одразу ж і махнув рукою, погодився: ладно, беру тебе з собою!

І от вони втрьох, Гаркавка попереду, а за ним Санько і патлатий Голованчик, ідуть сипучою доріжкою на пагорб, на самий його вершечок.

— Гурію Івановичу, — оббігає Майко по дорозі коменданта і намагається зазирнути йому у вічі. — Ви де новий човен купили, у Києві?

— У Києві, — холодно зронює той.

_ — Сильний човен! І назвали добряче — "Алігатор". А скільки грошей второхкали? Рублів, мабуть, триста? І привезли як? Катером чи на машині?

— Катером.

— Ну, а ваша стара довбанка? Що ви будете з нею робити?

Майко навіть облизав спраглі пришерхлі губи: так йому пече, так кортить знати, що буде з довбанкою, куди і в які краї попливе пропахла смолою посудина, чиєсь неждане щастя?

— Продам, — ще холодніше одказує Гаркавка.

— І кому? Напитали покупця? Щоб не комусь ледачому, а в добрі руки…

— Не думав, — одбуркується Гаркавка.

Може, Гаркавка навмисно такий холодний і неприступний, щоб роздражнити Майка ще більше. І бідний Майко аж витягує шию та знов за своє:

— Вам два човни — воно ні до чого. Ви самі, а син ваш Артур не любить возитися…

Щось, видно, Гаркавці не сподобалося в тих словах. Одвернувся, крякнув і пішов різкіше.

Скоро він привів хлопців до щогли, яка стриміла на вершечку, на самому чолопку білого піщаного пагорба! Цю щоглу видно здалеку — з лугів, з-за крутого деснянського повороту, з усіх куточків селища. Збита

з високих жердин і укріплена на землі дротами, вона була ніби маяком для рибалок, для пасажирів, які поверталися з Києва.

— Он-он, уже злазити нам, наша пристань, — казали дубечанці й метушилися, підхвачували свої торби, коли з-за повороту, над горбкуватими сипучими берегами Десни витикався в небі гострий шпиль щогли.

Зараз Гаркавка став перед нею і закурив. Дим голубим німбом оповив його чоло. В цю мить, з німбом на голові, в застиглій позі, стоячи на білому чистому вершечку пагорба і поглядаючи в небо, комендант скидався на святого, а може, на самого бога. І мислі в Гаркавки були небесні: як підняти на щоглу "зебру" або "ковбасу" (так називають авіатори смугастий полотняний рукав, що показує напрям вітру).

— Ну що ж, за діло, хлопці, — сказав Гаркавка.

Витяг з-під пахви скручений у трубочку згорток, розв'язав його і легенько струсив пилюгу. Хмарка пилу одлетіла геть, і тоді на лагідному вітрі розправилося трубою і затріпотіло в Гаркавчиних руках біле полотно, посмуговане впоперек чорними смугами. Воно трохи скидалося на матроську тільняшку, тільки смуги на ньому були широкі, густо пофарбовані чорною фарбою, і рукав цей — Санько добре знав, бо не раз літав на Ані — видно льотчикам здалеку в небі, ще на підході до аеродрому.

Поки Гаркавка прив’язував якісь мотузки до "зебри", Санько задер голову і лупав очима вгору. "Як же туди лізти, на самий вершечок? — питав він себе. — Дряпатися на щоглу, хапатися руками й ногами, як папуаси, коли лізуть на пальму? (А дертися, відчував Санько, доведеться, мабуть, йому, бо він найменший і найлегший серед них трьох). Та ні, навряд чи заберешся туди — щогла тонка, як свічка, і гнеться навіть од вітру".

А Гаркавка мудрує щось своє. Підходить до щогли і пробує похитати її рукою. Висока жердина легенько хитається, піддзвонюють дроти, натягнуті від неї в три боки до землі.

— Несіть каміння сюди, — глибокодумно мовить Гаркавка. — І лопату давайте, он вона там, під кущем.

Справді, під кущем прихована у Гаркавки штихова лопата, ломик і навіть купкою лежить бите каміння. Бачите, все наготовив, приховав хазяйновитий Гаркавка! Ми крекчемо, ми тягнемо з Майком чимале каміння, каже Санько, а комендант укладає сірі кругляки, трамбує, стукає держаком лопати, а тоді ще ногами топче і пробує: "Чи міцно стоїть щогла?"

Здається, задоволений.

— Годиться, — обтрушує пісок з колін; супить у небо колючі брови.

Тепер він спинається на стовпець, забитий під щоглою, витягує вгору свої коротенькі руки. Тягнеться і ніяк не може дотягнутися до якогось залізного грибочка.

— Держи мене! — гукає Майкові.

Майка й просити не треба. Аж вгруз бідолаха в пісок. Плечем, усім тілом підсаджує низенького коменданта, так навалюється, наче хоче повалити і його, і всю цю благеньку хитку споруду.

— Ага! — второпав нарешті Санько. — Он коліщатка на щоглі і дві дротини натягнуті, вони пересовуються туди й сюди, вгору-вниз. Це як на флагштоці в піонерському таборі або як десь у президента перед палацом, де вивішуються прапори.

Натужившись, Гаркавка зачіплює "зебру" на маленькі гачечки, туго прив’язує до дротини. І саме вчасно. Бо Майко посковзнувся в піску, чи що, крикнув: "Дер!.. ой!.. жіться!.." — і впав на коліна, а на нього і через нього полетів у пісок Гаркавка. Та все обійшлося благополучно, засміялися навіть разом. Хлопці кинулися і подали вдвох Гаркавці картуза.

Лице у Гаркавки було червоне од натуги, але, як завжди, — поважливе і серйозне. Він підсмикнув козирок.

— Музику! — кивнув хлопцям.

Голованчик і Санько Білововк разом підняли труби — і міддю, дзвоном, розлогою луною озвалося небо, зітхнули, відгукнулися стиха оповиті синім туманом луги і ліси за Десною.

Ту-ру,

туру-ру-ру-ру,

рум,

— виводили Санько і Голованчик, а під ту музику Гаркавка легенько, обережно підтягував у небо "зебру". Вона все вище й вище повзла на щоглу і от завмерла на самому вершечку. Вітер розправив полотно, надув тугим рукавом; і затріпотів над островом смугастий стяг навігації, знак того, що Дубечня сьогодні ж буде відкрита для повітряного сполучення.

Всі троє, Гаркавка і його помічники, стояли під щоглою і дивилися в синє літнє небо. Пливла, снувалася над ними легенька хмарина і тут же танула, пролітав червонодзьобий лелека, а на щоглі показував на захід обперезаний смугами рукав, і Гаркавка оком знавця вже бачив, з якого боку літаки будуть заходити на посадку.

Та не встигли вони й надивитися вволю...

— Гурію Івановичу, — раптом ні з того ні з сього озвався Майко. — А ваша стара довбанка, вона чого притоплена? Вона без дірок, ніде не була пробита?

— Не була пробита, — механічно, весь у полоні своїх думок відповів Гаркавка.

— А чого ж на дні вона лежить і залита водою?

Гаркавка поморщився, збираючись щось буркнути. Та йому і Майкові перебили. Гомін, крики, голоси докотилися з лугу. Почулося галасливе й збуджене вигукування:

— Гей... егей!.. уди!.. Сюди!..

— Що там таке? — стривожився Гаркавка.

Насупився і кивком показав хлопцям: за мною!

Вони швидко спустилися з пагорба, грузнучи й розтоптуючи під собою пісок. Проскочили повз будку (а позаду махала їм "зебра" з високої щогли), і от під ногами у них — рівний зелений луг, тверда острівна земля. Здалеку побачили: гурт малих землекопів, отих відчайдух, яких послав Гаркавка у поле з лопатами і сікачами, збився зараз докупи й чогось бунтує. Стрибають, галасують, крутяться на місці хлопчаки і махають руками Гаркавці: сюди, швидше, скоріше до нас!

Комендант із хлопцями припустив бігом.

Першою вискочила їм назустріч мала Козета, Майкова сестра, і, беззуба, з розпатланими косенятами, залепетала настрахано і шепеляво:

— Тамо! Жвірюка шидить! Горушиться!

— Яка звірюка, де ворушиться?

Крик, писк і сміх у гурті, нічого не втямиш. Усі разом галасують, скачуть над кротовинням, а чорна свіжа земля справді ворушиться, то горбиться, то провалюється ямками; видно, що там під землею гребеться щось живе, гребеться, риє, підкопується просто під ноги хлопцям. Одні відскакують від того живого клубка, а інші навіть близько бояться підступитися, тільки кричать:

— Кріт, кріт! Зінське щеня!

Ось тепер можна було зрозуміти, що тут діється.

Гаркавка оглянувся і почухав потилицю: оце так похазяйнували малі помічники! Добру латку землі перекопали йому і витовкли. Мабуть, хтось із хлопчаків натрапив на кротовий лабіринт, на підземні його ходи. І давай лопатами цюкати та йти за тими норами-тунелями. А потім гуртом кинулися й почали ногами, п’ятами вдавлювати землю, обрушувати її, а нори були неглибоко пориті, земля над ними легко обвалювалася. Так вони з криками й гуками йшли (і, може, гнали під землею наполоханого бідолаху) аж до останнього горбика, до свіжого, зовсім недавно нагорнутого кротовиння. І тут! Стали, збилися докупи, сторопіло закліпали очима:

— Дивіться! Глядіть! Що це таке?

Чорна свіжа шапка землі ворушилася, швидко росла, розсипалася маленькими грудочками. Хтось ізсподу — це видно було всім — копав

собі нору далі; мабуть, тікав, рятувався, поспішно вигортав землю, і от — запищали всі, одступилися — різкувато гребонув і показав на світло… білі розчепірені кігті. Навіть широку лапу показав, щетинисту. Та, ніби злякавшись світла, швиденько зашпортався і почав загортати себе землею.

Тоді в гурті й загаласували всі:

— Кріт, зінське щеня!

Цим дітлахам, що товклися тут, на лузі, слово "зінське щеня" було таке ж страшне й цікаве, як голопуцьки, сопухи, болотяні ночовики. А я питаю себе: "Хто й коли назвав крота "зінським щеням"?" У Росії кажуть "слепыш" — ну, це зрозуміло: кріт живе під землею у вічній темряві. А зінське щеня? І чого саме зінське? І чого на вреднющих дітей кажуть: зле, як зінське щеня? Або ще говорять: диви, сікається, мов зінське щеня.

Дехто з малих дубечанців, та навіть Санько і старший у гурті Голованчик, звикли думати, що крота насправді нема, що його просто вигадали люди. Воно так, хто бачив живого крота, хто його ловив, приносив додому? Та й чи можна повірити, що є на землі таке дивовижне створіння — зовсім сліпе, без очей? І що весь час воно живе під землею і ніколи не виходить на світло? Розумієте — ніколи! І що їсть воно корінці, й хробачки, і там же, під землею, народжує дітей, і діти його теж ніколи не виходять на світло? Ні, ви могли б так жити — в глухих підземних норах, в тісноті, в темряві, де не повернутися, ні чхнути, ні сісти, і куди нема ні входу, ні виходу?

Мабуть, саме тому, що для багатьох у Дубечні зінське щеня — істота дивна й страшнувата, істота нічна, утаєна, то й розповіді про неї ходять неймовірні. Пригадується одразу шкільна історія. Стара Куманиха (вона сторожувала коло школи) пішла якось під вечір у сад, щоб викопати молоденьку сливку для свого двору. Та тільки загнала лопату — і тут не

сливку вивернула з коренем, а зле роздратоване зінське щеня. Воно було таке розлючене, що пирскало, шипіло і тут же давай кидатися на стару жінку, просто під ноги їй. Куманиха злякалася, кинула лопату, і сливку, і свої рукавиці — та бігом додому. Оце, може, з Куманихи і повелося говорити: зле, як зінське щеня.

Та дехто, навпаки, казав, що кріт — тварина сонна і дуже плохенька, чіпати його зовсім не можна, бо як тільки витягнеш з-під землі, він одразу клякне й вмирає, не терпить сонця. Хазяйновиті тіточки з підлісного хутора любили розповідати зовсім інші історії. Про те, як забрався кріт до них у город і попідривав їм усю картоплю, наче гострим ножем усі корінці попідрізував і бульбу посік надвоє!.. Ось тоді не витримував балачок, чмихав, сердився наш дід Яким і перебивав:

— Не плещіть язиками! Скільки живу, не пам’ятаю, щоб кріт підривав картоплю, та ще й сік — він її зовсім не їсть. Краще кабанця свого зачиняйте, щоб не гасав у вас і в людей по городах…

Одне слово, скільки язиків, стільки й розмов. А хлопці знали про крота одне. Як тільки наставала рання весна, мати Санькова і мати Майкова давали їм відерця у руки и посилали на луг:

"Принесіть землі з кротовиння для квітів. Та не ганяйте там, а швиденько збігайте."

Справді, чорне, перетерте на дрібні грудочки кротовиння щось мало в собі чудодійне: дуже гарно росли в ньому хатні квіти. Як з води, тяглися вони вгору і на літо заплітали всі шибки у вікнах.

Та повернемося на луг, куди прибігли Гаркавка з старшими хлопцями.

Ще й не віддихавшись від марафону, вони протислися до гурту і теж носами туди: що? де? звідки воно взялося?

Майко довго не роздумував, піддав ногою той свіжий горбик землі і під скрик "Не тре!", "Вкусить!" геть до самого споду перевернув кротовиння.

В гурті охнули і вклякли. Мовчки, з німим здивуванням втупилися очима в те, що викотилося з кротової купи. На землі лежало щось невелике, дуже сумирне й сумне на вигляд і зовсім безпомічне! Кріт! Аж ось він який! Їй-право, дуже смішне створіння, крапельку на діда Якима схоже. Здається, зараз воно крякне і скаже дідовим голосом:

— Киш із баржі! Купайтесь собі, не лазьте тут!

А очі? Є в нього очі чи нема? Справді, нема, видно лише навіть не щілинки, а рубчики, де колись були очі.

— Гля, гляньте, — хтось штовхнув Санька, — і вух у нього нема. Як же він чує? А кажуть, дуже сильний слух, метрів за сімсот кроки людини вчуває.

Та всіх найбільше здивували передні лапи у крота. Вони були наче розплескані і вивернуті трохи вбік, скидалися на ноги-ласти. Такими лапами, та ще з твердими кігтями, дуже зручно, мабуть, рити і вигрібати землю.

Зінське щеня поворушилося, повело вусатим хоботком, а комусь здалося: "Зашипить! Кинеться — просто у вічі!" З-за спини хтось замахнувся сікачем і, може, рубонув би із свистом, навпіл розсік би оте безневинне розпластане на землі створіння. Та Гаркавка перехопив руку малого бузувіра:

— Та ти що, здурів! Ану геть звідси, розступіться! — він сердито відштовхнув дітей. — Ви що, не бачите? Не боятися, а берегти його треба! Кріт — він же личинки їсть, безліч комах, шкідників поїдає в землі. Він друг людини, він санітар лугів і лісів наших. А ви?!

Гаркавка важко задихав і крутим поглядом обвів свою команду, мовби не вірячи, що його помічники здатні на таке варварство. І всі побачили, що у їхнього коменданта очі бувають аж білі, з чорною хмарою на споді, з вогнем, — мабуть, саме в такі хвилини, як зараз, коли комендант вривається в гурт і розштовхує зчеплених до бійки "арештантів" або "Стій! Назад!" — кричить патлатим, отим п'яним з ночі, що не раз пробували лізти в його будку на острові. Тоді Гаркавка стає інший, малий, наїжачений і, здається, готовий на все — кидатися на ножі.

Хлопці сопіли, хто винувато, хто спантеличено, а Гаркавка кліпнув сердито оком на землю:

— Ну що, не бачите самі?

Тихо й сумирно лежав біля розкиданої купи бідолаха кріт. Якось печально він водив носом, принюхувався до чужого світу, мабуть, шукав, де його нора і куди б йому сховатися від злючого світла, від тупоту людей, від різких голосів. Йому скоріше під землю б, у свою прохолоду, в пухкий затишок, в царство спасенної темряви, де завжди вогко, де пахне солодкими корінцями і де чути лише, як попискують, шарудять малі хробачки у гніздах.

"Хіба ж воно щеня та ще й зінське? — солідно міркував Санько, який любив ловити в лісі тіні диких звірів ("А крота у мене дома так і зовсім нема"). Казали: шипить, кусається… Ото, видно, баби та страхополохи всякі чудеса вигадують — і кущі на них нападають, і метелики кусаються, і кажани просто в коси впиваються. Правду кажуть: у боягуза сто очей, а душа одна, і та в п’ятах…"

— Принесіть відро, — похмуро звелів Гаркавка.

Хтось із малих помчав до будки, і відро аж задеренчало по п’ятах, коли хлоп’як-колобок гнав назад.

Гаркавка насипав у відро кротової землі, а потім спокійно, як те він міг би робити з їжаком, взяв картуз і почав картузом своїм заганяти у відро крота, а зверху ще присипав його землею. І сказав сердито хлопцям, щоб однесли крота з острова за Десну і десь там випустили…

— А човен старий, вашу довбанку, ви не той, не продасте, щоб сьогодні, — з гарячим захльобуванням, навіть заїкаючись, спитав Майко та боком, боком посунув за Гаркавкою, щоб заглянути йому в очі і якось трохи заласкавити, умилосердити його.

— Який човен? Ану марш звідси, — гримнув на всіх Гаркавка і показав пальцем: туди, під шум і три вітри. — Марш з острова, щоб я і ноги вашої не бачив! Ич, розмахалися тут сікачем! З таких і виростають оті, патлаті, що потім ріжуть і рубають крісла в літаках. Марш, кому я сказав, з острова!

Всі попригинали плечі і потовпилися один за одним до річки. Ніхто, мабуть, не думав і не сподівався, що так круто і саме в цю хвилину зміниться настрій у Гаркавки. Правда, з ним таке часто траплялося. Насуплений і поважно-спокійний Гаркавка, коли хтось виводив його з терпіння, обрушував на вашу голову всі громи і блискавки небесні. Дубечанці знали: тоді краще одступитися, не дратувати його, бо гірше буде.

І хлопці потяглися з відром до нового містка на рукав, а комендант, нап’явши на лоба картуз, хмуро й сердито заходився вирівнювати й затоптувати ногами розкидані кротовиння, а після того почовгав самотньо до будки.

"Не провчиш їх, на голову сядуть, — бурчав по дорозі Гаркавка. — З ними треба суворо, без панькання. Ось так: марш з-перед очей і годі, — підбуркував він. — Бо це, скажу я вам, як малі лошата, дозволь їм тільки у шкоду лазити, все тобі витовчуть — і душу… Був колись у нас, пригадую, після війни, бичок. І я з ним балувався, вчив його битися, ну,

гра у нас із ним була така: ставав я на коліна і буцав його лобом, а він підстрибував і мене штурхав з розгону. Весело нам, аж хата ходором ходить. А виріс бичок, бугаєм став з горбом на шиї і колись так бухнув у ворота, що всю загорожу підняв на роги. З тою загорожею, як вихор з вогню, вилетів на вулицю (а з носа піна, а очі кров’ю налиті) і ну за людьми ганятися… Ото й кажу: змалечку, з самих пелюшок з ними треба круто! Або візьміть мого сина Артура. Він уже коньками вікна побив директорові — за двійку в табелі, а мати, моя ж таки благовірна Марта, на ногах його все вигойдувала, чукикала і молоком через соску годувала. І вигодувала. Один колись загорожу на роги підняв, і цей, дивлюсь, щось палить у підвалі. "Що ти палиш?" — кричу. А він спокійненько: "Та це, — каже, — динамітні шашки з полігону, я дві там узяв. Інтересно, чи перекине, рознесе нашу хату…" Ні, добрі люди, не всім і не дикий бик страшний. За діточками своїми дивіться".

Гаркавка брів понуро і сам до себе бурчав, і знав, що правду каже, велику правду, та все ж — муляло чогось на душі. Сіро, невесело стало, і погода ніби змінилася, і вітер подув не так, і не з того боку, і ще, дивись, хмар і дощу принесе. І тут Гаркавка зрозумів: не звик він сам порядкувати на острові. Тихо й нудно самому. Навіть небо якесь неприкаяне, і пахне так, як старий вогкуватий од цвілі ситець, що залежався в скрині.

Галасу, тупоту за спиною, живих голосів: "А це що? А тепер куди, Гурію Івановичу?" — ось чого йому не вистачало. І того невидимого оркестру, захвату волі та хлоп’ячого бездомництва, що скрізь і все літо супроводжує його.

Обтрусивши пісок з туфлів, Гаркавка зайшов у дерев’яну будку. Легенький перестінок поділяв його диспетчерську на дві половини. Перша половина була для пасажирів, і тут стояли навіть дві лави, наглухо прибиті до стіни. Валялися під лавами та на підлозі торішні недокурки, затоптана срібна фольга від шоколаду, скручені в трубочку авіаквитки, а в кутку — в’язана дамська рукавичка, на якій спала миша. Побачивши

господаря, миша стала на задні лапи, поздоровкалася з комендантом і, ліниво торкнувши вуса, шмигнула в нірку.

— Ану бігом мені, води принесіть! — гукнув Гаркавка у двері і взявся за віник, та схаменувся, згадав, що своїх помічників-розбишак він сам вигнав у шию з поля.

Так без води сухим віником він зашкріб підлогу. З вибитих ям, з горбкуватої долівки піднялася курява і довгими нитками-зміями потяглась у двері та в щілини диспетчерської.

— Ну все, — сказав Гаркавка і сплюнув, бо на зубах аж скрипіло. — Першу половину прибрав.

Одімкнув двері в другу. Це й був його штаб, сховище документів і апаратури. На вікнах висіли тут залізні грати, а на дверях — вварений замок. Недаром Гаркавка так оберігав цю комірчину: тут зберігався його найдорожчий скарб — старенька, ще з воєнних часів польова рація "РАФ". Вона приймала і передавала радіокоманди всього лише на сотню, на півтораста кілометрів, зате була, як і сам Гаркавка, дуже надійна і непримхлива в роботі.

Гаркавка здув із столу волохату сивеньку пилючку і взявся за трубку. Коли в ній щось зашаруділо, запищало (ніби в трубку залізла ота миша з підлоги), а потім почулися короткі гудки-сигнали, комендант одразу підтягнувся.

І закам’янів — маленький, гордий, як на батальних картинах оточений полковниками Наполеон. Він уже наготовив перші слова, які скаже на центральний диспетчерський пункт, але тут оглянувся.

Йому здалося, що в дверях, як завжди, купою, горою червоних яблук стулилися впритул і застигли в чеканні дитячі лиця. Блиск в очах, губи розтулені, нетерпіння і цікавість в розгарячілих поглядах: ану ж, про що

говоритиме з небесними службами наш комендант? ("Не комендант, а коменданте!" — підморгує Майко). Всі товпляться, всі хочуть знати, коли перший рейс і коли прилетить до них із Києва на канікули і на лікування дочка кінорежисера Майя, дівчинка в голубому газовому платті, вся легка, вся прозора, фея лугів і квітів, без якої для хлопців і літо не літо. "Де Майя, коли Майя, що в Майї?" — тільки й чуються тоді розмови. Нетерпеливо питали: чи ходить вона вже трошки, чи й цього разу прибуде на своєму кріслі-колясці з високими, як у велосипеда, колесами?

Всі хлопчаки прибігали зустрічати Майю, всі кидалися до літаків, що прилітали першими рейсами.

…Та зараз нема галасливого Майїного ескорту, нема розбишак, двері за спиною Гаркавки блимають порожнім квадратом. І комендант у незвичній тиші й самотині бере трубку, хукає в неї, вдумливо заглядає їй у нутро і тільки після того обережно прикладає до вуха.

— Алло, — говорить Гаркавка неголосно і навіть з ноткою печалі. — Алло, я Дубечня, я Дубечня. Як ви мене чуєте? Я вас прекрасно чую, — потроху оживає, веселішає голос у коменданта. — Да, да, да, це я, Гаркавка. Здрастуйте, здрастуйте, дорогенька Зоєчко! Як ваше здоров’я? В Криму були, загоріли, молодчинка! Кхем, аеродром готовий! Дорожки сухі, сухі дорожки. А погода? Ну, ви ж бачите — золото, а не погода. Видимість сто процентів. Ні, ні, все приготовлено. Так що — буде? Буде рейс? Чудесно, київський торт за мною! Значить, сьогодні на шістнадцяту годину? Спасибі! Встигнемо, аякже, встигнемо, все зробимо.

Гаркавка поклав трубку, а на обличчі у нього все ще жевріла усмішка. Він, мабуть, бачив перед собою і якусь таємничу Зою, і величезний, з гулом літаків, аеродром під Києвом, і навіть той пошарпаний, притулений десь у куточку за льотним полем Ан-2, якого зараз вистукували і вислухували механіки, готуючи до першого польоту на місцевих лініях.

"Сьогодні!" — зрадів і трохи завагався Гаркавка. Глянув на годинник: до прийому "Ана" залишалося не менше чотирьох годин. Часу, отож, досить, навіть щоб збігати додому — на гарячий борщ.

Витяг із сумки бувалу в бувальцях план-карту, схему свого аеродрому. Карта пом’ялася і потерлася так, що аж світилася дірочками, а проте на ній добре було видно весь острів Гаркавки. З одного боку, північно-східного (норд-ост-ост), піщаний острів омивала Десна; берег там був крутий і високий, часто саме над ним, над кручею, завмирали літаки, закінчуючи своє гальмування, бо посадочна доріжка на острові була коротка. Та й де серед лісів, озер і боліт можна було знайти краще місце для аеродрому? Словом, з одного боку Десна, а від селища широкий рукав (його називали "стариком", "старицею") оточували острів великою дугою-підковою; вода в рукаві темніла глибока, і риби водилося чимало. Береги понад рукавом-старицею були низькі й рівнинні, і звідси, як правило, літаки заходили на посадку, бо вітри дули тут найчастіше північні або східні, із-за деснянських відкритих просторів.

Комендант кинув оком на карту, на своє аеродромне господарство. Здається, все в порядку. Та щоб нічого не забути, Гаркавка за давньою звичкою вирішив перевірити все, як то кажуть, за табельним розписом.

Ну от перше — "зебра". Є! Показує вона легенький східний вітер.

Друге — МПЛ, місце посадки літаків. Воно викладено на землі буквою "Т" і сяє, блищить у небо так, що його бачать пілоти ще з висоти. На сільських аеродромах, так уже заведено, викладають "Т" із білого полотна. А Гаркавка розчистив квадрати землі і висипав чистим-чистим білим піском. Мабуть, його біле "Т" видно аж у стратосферу, видно космонавтам — салютує "Т", нагадує: "Якщо треба — до нас, на запасний наш, на маленький деснянський Байконур! Ласкаво просимо! Де вас так зустрінуть, де вгостять так — і рибою, і хлоп’ячим сміхом, і золотим борщем!"

Та рушимо далі. Щогли з громовідводом — є! Протипожежна техніка — готова. (Небо, знаєте, все-таки небо, а літаки є літаки. Хіба не доводилося Гаркавці садити "Ана" на воду і рятувати пасажирів з вогню, коли спалахнув на стоянці мотор?)

— Алло, — викликає Гаркавка, на цей раз начальника польотів. — Доповідаю: все геть-чисто перевірив. Так, так, на шістнадцяту годину. Музика? Буде, буде музика!

Гаркавка виходить з диспетчерської, задоволено осмикує картуз. Настрій у нього кращий, груди самі розправилися. Він дивиться на лагідне сонце, на білі хмаринки в небі. Ну що ж, можна сходити додому, переобідати спокійно, а після того — сюди.

— Оркестр! — кидає назад Гаркавка.

Та що це? Музики нема. Тихо й глухо над островом, шелестить пісок під ногами.

Гаркавка буркнув на себе і з тишею в вухах попрямував до містка. На лиці його застигла та ж неприступна, поважна міна, але ні — зовсім не та, нудніша, без прихованого, ледь-ледь помітного живого вогню в очах.

Стежка привела його до рукава. Свіжою золотою сосною запах йому новий місточок. І от…

Сердито нахмурився Гаркавка. Бач, не послухали його босоногі анциболоти. Сидять унизу під берегом, вмостилися на товстих лапах-коріннях верби і лупають на воду.

— Я кому сказав: марш звідси! — зіпнувся над берегом Гаркавка, але в голосі його не було комендантської влади й суворості.

Він побачив, що відерце вже стримить у руках Санька Білововка і той з неабиякою цікавістю прислухається до шарудіння й чмихання на дні.

— Гурію Івановичу, — підхопився хитріший і тонший своїм гнучким розумом Санько. — Скажіть, а чого його назвали зінським щеням? Ну, хай щеня, на щеня він трохи скидається. А зінське? Може, була колись Зінка?

Любив, страшенно любив Гаркавка, щоб його питали, щоб з ним радилися, щоб його кликали до себе сусіди і з ним гомоніли-совітувалися, де краще копати погріб, як утеплювати на зиму веранду, як протягувати труби до парничка. Гаркавка тоді приходив до вас, закурював і з висоти свого метрового росту все вам діловито й спокійно розтлумачував, показував на пальцях, учив, навіть почутий од вірних людей секрет відкривав для вас, як вигравати — без промаху! — на лотерейні білети "Спортлото", хоч сам Гаркавка за все життя не виграв ані копійки.

І от Санько поцілив у точку — спитав про щеня.

— Кхем, — сказав на те Гаркавка і закурив. Прижмурені очі його дивилися далеко, мовби до Аляски, а може, й далі. Мову свою він повів неквапливо і поважливо. — Ну, як вам сказати? Літаки приносили мені всякого люду, білого й чорного, з усіх світів. Був тут, пив нашу цілющу воду кривий на обидві ноги шейх з Оману Абу-син. Гостював японець, син дипломата, а дехто казав — син мотогонщика Кава-досі. А то відпочивали тут польські харцери з Лодзі, страшенно веселі розбишаки: спіймали одного разу — це я сам бачив — так от, спіймали свого товариша і за якусь провину давай товкти його головою з пісок і кричати: "Земське щеня! Земське щеня!.." Тобто, що він — земляне щеня. Так, мабуть, крота у них називають: земське щеня.

— Ти диви!

Хлопці аж роти пороззявляли, слухаючи Гаркавку. Ну й комендант, ну й Гаркавка у них! Все він знає, все на світі він бачив, з усіма за ручку здоровкався, навіть з шейхами і з японськими дипломатами!

— Підземне щеня, точно! — вигукнув Санько. — І я так думав, та тільки якось не додумався!

— Хитро в тебе виходить: думав, та не додумався. Це як у мудрого Сірка: вкусив би себе за хвоста, та не дістану.

Хлопці легенько осміхнулися. А Гаркавка дозволив собі присісти до гурту, правда, трохи осторонь, на пеньку.

Ось тепер, коли серце в Гаркавки відтануло, трішечки розм’якло, Майко Голованчик шепнув собі: "Давай — жми! На всі педалі!" Наче не по землі, а по самому повітрі він швидко і непомітно під’їхав, підсунувся до коменданта.

— Давайте так, серйозно, — почав гарячково Майко. — Мені ваш човен треба, ну просто до зарізу. Я про старий кажу, про довбанку. Скільки візьмете за нього?

Гаркавка пускав дим кільцями, не ворухнувся, оком не повів на Майка. Ніби й не чув його. Тільки потім, і то кудись у сторону, глухо мовив:

— А на кий біс Голованчику човен? Рибу лякати і малих перекидать у воду?

— Ви що? Хіба я такий, хіба ви не знаєте мене! Ну, сіно перевезти з того берега, ну, в Сухолітки зганяти по нову камеру для велосипеда та з хлопцями коли покататися… Це не я, це батько вас просив. Без човна, ви ж самі знаєте, як без рук на Десні.

— Воно так, — буркнув Гаркавка, дивлячись замисленим поглядом у небо, а може, в глибини своєї душі.

— То скільки ви хочете? Кажіть.

— Купив я човен за півсотні. Два роки на ньому поплавав. Ну, мабуть, рублів за тридцять віддам.

— Та ви що? За оцю стару, малосильну довбанку — тридцять? Низька, без бортів, та я в неї і п’ятьох гавриків своїх не посаджу. А в нас їх аж одинадцятеро, гляньте! — І Майко красномовним жестом обвів замурзаних патлатеньких голованчиків, які майже всі, циганською купкою, сиділи тут і тулилися до старшого брата.

— Ну, як знаєш, Майко. Я не нав’язуюся.

— Ви діло кажіть: скільки?

Відчувалося, що Майко вміє, любить торгуватися і не поступиться. (Мав добру практику на дикому базарчику коло дубків, де торгували зеленню і куди раненько літом збігалися всі курортники).

— За двадцять віддасте?

— Одчепись, ти як циган!

— Давайте за п'ятнадцять! Вдаримо по руках — і зараз я побіжу і принесу гроші. Буде у нас своя, гуртова джонка. Для всіх, для всіх наших хлопців, разом кататимемося. Своя — на весь гурт!

— Гурію Івановичу! Для нас, гуртова! Віддайте? — заворушилися всі, бо їм така папуаська тубільна воля відкривалася в отому Майковому — "гуртова джонка"!

Гаркавка з деяким оторопінням глянув на босу ватагу: так їм кортіло кататися, стрибати з бортів, штовхатися плавати, та ще на своєму, на законно купленому човні!

— Ну хіба що для гурту… Добре, уступлю вам, тільки ж дивіться…

Не встиг він закінчити й слово, як гримнуло "Ура!", хлопці підскочили й застрибали, наче діти гвінейців довкруг вогню, а хтось вигукував:

— Тамтами! Оркест! Музику!

— А мені крота! А я крота візьму додому, — витанцьовував, легенько бив долонею у відро і благав гарячим, відданим поглядом Санько Білововк.

Гаркавка осміхнувся: "Чорти!"

— Бери, бери крота! Я сьогодні добрий.

Вони б уже розлетілися: Майко з малими голованчиками рвонув щодуху додому за грішми, Санько з кротом — до своїх приручених тіней, а Гаркавка з голубим ореолом диму над головою — на обід, на пахощі золотого борщу.

Та раптом комендант згадав і зупинив їх:

— Не забудьте, на четверту годину до мене. Перший рейс. Тільки так — порядок, без галасу, замри і ніхто не вискакуй наперед, ви знаєте. Може, і Майя ваша прилетить сьогодні.

"О, Майя! Майя з голубої планети!" — зірвався веселий галас над річкою, а потім хмари піску, тупіт ніг, і всі покотилися в селище.

Смерть чорної пантери

Сім’я Голованчиків любила обідати на свіжому повітрі, у дворі, за одним столом. Двір у них був розкішний: весь заріс кропивою, лопухом, високим, більшим за коноплі, чорнобилем, курячою сліпотою, веселим колючим татарником. Цілий ліс стояв у дворі, а посеред того глухого лісу батько викошував на літо маленьку латку-галявинку, щоб збирати було куди дітей, та діти й так розлазилися, губилися в лопухах та під темною й дурноп’янкою бугилою, і догукатися малих бісенят часто не можна було до самої ночі.

На викошеній галявинці стояв у них стіл на одній нозі, на вербовому стовпчику, який прогнив біля землі і хитався. Це був і не стіл, а збита з дощок стільниця, на ній весело товклися удень горобці, залишаючи за собою біленькі квіточки посліду. Лавки навкруг столу давно попадали, і щоб на них сидіти, кожного разу діти-голованчики підмощували під них цеглу. Три-п’ять цеглин — і підставка готова; та не раз сім’я за обідом падала з тих лавок, з гуркотом і сміхом усі кудись провалювалися, а на них летів битий посуд, а тоді чулося сердите хлискання і тріскотня, то батько лускав ложкою всіх підряд своїх дітей, угощав за роботу, бо знав: навмисне, малі чортенята, криво поклали цеглу!

Та не будемо забігати наперед.

От сімейка всілася обідати. Половину місця за столом займала мати. Звали матір Оляна, Оляна Омелянівна, і була вона біла, пухка, вся розпливалася од пишного тіла. Світилася вона за столом, як тепла, обкупана сонцем хмара над лугом, хмара-паляниця, хмара-лебідка. А як світились її руки з ямочками, а її рум’янці на всю щоку!

Батько Голованчиків, просто Голованчик, сидів проти неї, немов сухий пеньок на дорозі. Він був дрібнуватий від роду, сухоплечий, нервовий, весь порослий якоюсь наїжаченою темно-рудою щетиною.

Коли вони вдвох, Оляна і Голованчик, виходили на вулицю, сусіди не раз лукаво переморгувалися, виглядали з дворів. Усім кортіло подивитися на цю показну пару. Пливла над землею дорідна Оляна, а коло неї, ледве дістаючи їй до плеча, швиденько тупав Голованчик, щось говорив їй, розтлумачував і тут же блискав прудкими уїдливими очима у двори, на сусідів: "Ач! — стиха побуркував жінці. — Виглядають! Цирк їм тут!"

Здавалося, Оляні набридне перегинатися до чоловіка, боком, одним вухом слухати його; візьме вона під пахву свого благовірного, як беруть гусака або селезня, та й піде з ним поволеньки далі. І виглядатимуть з-під її білої руки тільки картуз та ноги Годованчика, і картуз блискатиме козирком, а ноги теліпатимуться в повітрі. Та ні, викиньте з голови такі жарти. Спитайте в Дубечні, і вам будь-хто скаже: Голованчик приворожив чимось до себе Оляну. Нікуди вона без нього не ступала, нічого без нього не починала робити.

От вона зараз сидить за столом, світить рум’янцями та слухає свого Голованчика, та дивується: господи, яким же це розумом наділила доля її чоловіка! Що вже мудрий, що вже тямущий — просто страх! Де воно в нього тільки й береться! Глянеш — головка дрібна й лисенька, як стигла маківка, а мудрості — справді, як того маку в маківниці, на всіх начальників хватить!

З яким би ділом ви до неї не підходили, вона покліпає на вас безневинними очима, помовчить і скаже: "Не знаю, піду спитаю нашого таточка!" А дітям: "Це приніс наш таточко. Це зробив наш таточко". Побожне "таточко" не сходило з її вуст.

Вся сім’я Голованчиків, і батько, і Оляна, і діти, не просто жили, а жили і чекали великого чуда. От-от, вірили вони, свисне рак, здригнеться берег Десни, і тоді щось і десь, саме для них, неждано негадано звалиться. Ну, скажімо, батько виграє на лотерею цілу торбу грошей, а вони візьмуть ті гроші і куплять собі… Тут починалися гарячі суперечки, з

штовханиною і дитячими сльозами, що й кому купити. Батько-Голованчик сердився на малих, стукав по столу кулаком і казав:

— Цитьте! Я знаю, що купимо! Цвітний телевізор, от! У всіх людей є і в нас буде. Ми що, гірші!

Діти вмовкали й тихенько розмазували на своїх мурзах сльози. А Голованчик прискалював око і дивився на хату, на розчинене вікно, мізкував, де вони поставлять новий, як піч завбільшки, телевізор.

— Отам-о, — казав батько і хазяйновитим жестом показував на вікно, — на стару скриню поставимо, в хаті. Будемо тут сидіти гуртом, на свіжому воздусі, а воно хай собі миготить і бурмоче, за вікном, а нам просто з за столу все буде видно. І закон, ясно!

Оляна кивала головою, погоджувалася, бо кращого місця для телевізора вона зроду-віку не придумала б. Треба тільки спитати чоловіка і лопухи, чортополох обірвати, он все вікно затуляють вони. Бач, кляте бадилля, аж на дах полізло, на шифері в’ється-росте, просто в димар заглядає. Та то не біда! Від розкішного зілля, що пнеться скрізь, хата у них якась кучерява і на всю вулицю весела.

Мати розкладала варену картоплю по мисках. Дух полинув такий, що всім аж памороки забило — отим солодким крохмальним відваром. За столом сиділо не багато й не мало, одинадцятеро малих голованчиків. З великим нетерпінням поглядали вони на миски, і млосний туманець вився в їхніх очах.

Правда, не було тут старшого, Майка. Він таки вчепився за Гаркавкою, поплівся до нього додому, пам’ятаючи, що залізо треба кувати, поки воно гаряче, ні за яку ціну не випускати з рук човна. Коли б тут сидів Майко, ви б самі побачили, що він один-єдиний у сім’ї вдався в матір. Він був товстий, для своїх років важкуватий тілом, з білявим нестриженим чубом і з пухлими щоками, трохи ніби сонний, поки не

зачіпали його або не кликали на обід. У батька він узяв тільки трохи руденького ластовиння. Решта малих — наче викотилися із шапки батька Голованчика. Десятеро їх — і всі як один дрібні й прудконогі, веселі, замурзані всі, чорноголові, дуже галасливі й охочі до бійок та дрібних дитячих сварок.

Як і батьки, любили діти-голованчики повтішатися, посмакувати всякими неймовірними вигадками, пофантазувати, як і коли у них буде, коли щось у них та прибуде. Знаєте, буває ж так, що сяде людина, навіть дуже вчена і серйозна, втупить очі в небо і почне міркувати: от крутиться наша земля, крутиться і крутиться, а раптом візьме та й зупиниться. Цікаво: куди полетять тоді всі будинки? А школа з димарем і вікнами? А директор наш, а вся вчительська? А глобуси, а журнали з оцінками? Куди вони фуркнуть тоді? І чи знайдуть їх люди потім, в одній здоровенній купі? Знаєте, якщо дати волю фантазії, хтозна до яких землепотрясінь можна додуматися!

Та голованчикам зараз не до того, вони дружно заторохтіли ложками. Чулося, як то один, то другий синок старанно посопує носом, вишкрібає картоплю з дна каструлі та похрумкує квашеною капустою, підхоплюючи її язиком саме на підході до рота, коли вона звішує вниз свої білі ніжки.

А над селом, високо в небі, мирно й лагідно погуркує літак. Як шовкопряд, він тягне за собою довгу і рівну білу нитку-доріжку. Видно, що це не кукурузник, а великий, рейсовий.

Всі з картоплею в роті на хвилинку притихли. Задерли голови і разом з батьком та матір’ю дивилися вгору, міркуючи: куди ж він летить? На Чернігів а чи, може, в саму Москву?

Ось тут хтось із малих голованчиків, за звичаєм, і зронив перше слово:

— Ба, не спиняється. Летить і летить. Ану, як зараз візьме та щось і скине на землю.

— У великому ящику.

— Не в ящику. Вони скидають у бумажних мішках.

— Ну хай в мішку. І просто над нашим селом.

— Отамо, недалеко за городами.

— А ми як чкурнемо туди!..

— Гуртом!

— І знайдемо парашут з мішком.

— І розв’яжемо.

— А в мішку!..

— Пряники!

— Дурний — чоботи.

— Чоботи продамо і купимо пальта. Всім, всім пальта.

— Ні, і пальта продамо. Купимо велосипед. Краще велосипед!

— Велосипед, ура!

— І покатаємося.

— А я за рулем!

— А я на сідлі!

— А я на рамі!

— А я на передньому колесі!

І тут на весь двір чути: трісь ложкою! І батькове грізне:

— Хто на передньому колесі? Ти? — батько-Голованчик гнівно глипнув на замурзаного сина. — Скільки я вчив: не сідай на колесо, не сідай, чуєш! Погнеш, обірвеш крило! Сідай на раму, на багажник сідай, а ти?!

Заревів малий голованчик, розмазуючи сльози й товчену картоплю по своєму личку. Та братам, видно, жаль стало меншого брата, і вони тихенько від батька, за його спиною — носком, носком! — почали підбивати цеглу під батьковою лавкою. А батько-Голованчик ще супив брови, ще збирався далі напучувати сина і перст свій підняв над головою, та ось лавка торохнула під ним, з гуркотом перекинулася, і батько полетів у кропиву, високо задерши ноги.

— Ой, тату! Вставайте! — кинулися гуртом малі бісенята (самі наче наполохані, а сміх так і проривається з хитрих очей). — Ну, як, ви не забилися? Спинайтесь ось так, ось такечки на ноги.

Хто підводив батька, хто обтрушував його, хто ладнав йому швиденько лавку.

В цю веселу хвилину і вскочив у двір брат Майко, а за ним Стась.

— Тату! — гукнув ще здалеку Майко, витираючи піт з розпашілого від біганини лиця. — Я купив вам довбанку, чуєте! Гроші давайте, та бігом, бо хтось інший перекупить!

— Отако! — знизав плечима батько (він побуркував і оббирав із себе реп’яхи). — Ви що, такі розходи сьогодні: цвітний телевізор — це раз, велосипед — два. А тобі якраз із довбанкою приспічило.

— В Гаркавки! За п’ятнадцять рублів оддає! Ви ж знаєте, така в нього довбанка, років сім плавати будемо — закон! Скирту сіна на ній можна перевезти!

Мати Оляна тим часом накладала картоплі Майкові і Стасеві та раділа за сина, та дивувалася, які в неї хазяйновиті діти, ну, просто всі в таточка.

— П’ятнадцять, воно, скажімо, не гроші, — пом’якшав серцем Голованчик, готовий піддатися на гарячий натиск сина. — Хіба от що. Ти бери свою кішку, там грошей, думаю, хопить і на довбанку, ще й здачі буде.

— Чорну пантеру? Ура! — зрадів Майко (його "Ура!" підхопили за столом і всі малі голованчики).

Повний нетерпіння, він хотів уже гайнути в хату, згребти скоріше "пантеру", але батько суворо перепинив його, сказав:

— Сідай. Сідай і друга припрошуй, підобідаєте, як годиться в людей, бо ви цілий день ганяєте голодні. А довбанка ваша нікуди не втече, — по-отецьки докинув батько.

Потіснилися малі голованчики, дали місце Майкові і Стасеві. Та де там обідати — тепер їм не їлося і не сиділося. Так-сяк, з великим поспіхом ум’яли хлопці картоплю, раз по раз переглядаючись між собою.

Підскочили, витерли губи, і Майко прожогом кинувся в хату, і виніс у двір велику полив’яну красуню з породи котячих. Колись вона була покрита чорним лаком, виблискувала гладенькими боками. А тепер облупилася, хтось надбив їй ніс і одне вухо, та все ж вона була чорна, скидалася на сильного тропічного звіра і настовбурчувала тверді вуса.

В її голові світилася дірка, але не та вузька, як у всіх виставлених у сільмазі копилках, а не раз, видно, колупана ножем і покльована чимось гострим.

Майко поколотив її — там, усередині, заторохтіли мідяки.

Всі голованчики називали її чорною пантерою.

Цю пантеру батьки подарували Майкові давно, ще до першого класу, і не раз казали на сімейних радах: ось назбираємо грошенят, якусь півсотню, і купиш собі, сину, щось дороге та пам’ятне, фотоапарат, а може, й магнітофон.

І ось настав час пантери.

Майко ще раз потрусив над вухом, і лице його таємниче витяглося і спалахнуло. Так, видно, прислухався до золотого дзвону великий Шліман, коли на розвалинах Трої відкопував амфори з древніми скарбами.

Глянув Майко по двору: де відкривати пантеру? І чомусь тихо мовив Стасеві:

— Пішли! — він кивнув на вулицю.

Йому здалося, що розбивати амфору, відкривати великий скарб належить десь у відлюдному містечку, з якимись таємничими заклинаннями.

Майко, а за ним Стась, а за Стасем усі голованчики (бо від них тепер нізащо в світі не відчепишся) церемоніальним кроком вийшли на вулицю.

На виду всіх людей Дубечні пливла в руках Майка чорна пантера, пливла в останній свій путь. Хмари в небі і врочиста процесія на землі печально супроводжували її.

Обійшли сад і город, повернули в глухе місце за ровом. Тут була витоптана в бур’янах невелика галявина, де збиралися на свої ігриська малі голованчики. Посеред галявинки золотим кружалом відсявав затверділий на сонці пень дикої яблуні, яку недавно спиляли.

До того пня і повернув Майко.

— В кого є картуз, давайте сюди, — попросив він.

На якусь хвилину Майко завагався, попросив очима: ану відійдіть, не підсовуйтесь близько! Підняв над собою африканського звіра, і ніби жаль йому ось так, ні з того ні з сього хруснути об пень живою, цілою пантерою, вбити, приректи її на смерть.

— Давай, ну, давай! — підганяли менші голованчики і вже підсовували хто картузик, хто панамку.

Майко з прижмуреними очима (так, мабуть, Разін кидав за борт персидську князівну) ударив посудиною об пень.

Хруснула пантера, розкололася на дрібні черепочки. І крізь черепочки, крізь Майкові пальці посипалися на землю мідяки й срібні кружальця. Одразу десяток прудких замурзаних рученят забігало по землі, зашастало, згрібаючи все те добро в картузи, в панамки. Сопіння, штовханина, ображене: "Не лізь! А ти куди?"

Майко розштовхав малечу і згріб увесь скарб докупи.

Сиділи і вголос лічили, перекладаючи з одного картуза в другий:

— П’ятнадцять! Десять копійок! Ще п’ять! Ще трієчка!

Малі теж заглядали в картуз, аж стукались від захоплення лобами; а в Майка обличчя потроху сіріло, холонуло, витягувалося від здивування. Він питав розгубленим поглядом: де ж та півсотня, якою вихвалявся батько? (Мовляв, і на довбанку хватить, і на здачу половина буде). Ніяка тут не півсотня, а висипалося з пантери рівно чотири карбованці і тринадцять копійок. Оце так! За стільки років зібрано на щастя Майкове!

Засопів Майко, ще раз переклав мідяки з картуза в картуз. Точно — чотири з хвостиком, як льоду!

Не вірячи собі, Майко зашастав рукою по траві і намацав горбкуватий великий черепок — з відбитим носом пантери.

— Що ж ти обдурила мене, га? — спитав він тропічного звіра. — Може, ти проковтнула добро або втаїла? Кажи!

Та що вона могла сказати Майкові? Признатися, що не вона винна, ні, а темний куток, де вона стояла. Як тільки скрутно ставало комусь із голованчиків, вони тихенько підкрадалися в той темний куток. Підкрадалися, зиркали назад, чи ніхто не підглядає, і ну швиденько колупати ножем у дірці та витягувати мідяки — мати на олію і дріжджі, батько — на цигарки, а ти, Майко? Хіба ти забув, як сам виколупував з пантери (і теж таємно!) на котушки, на ніпелі, на волосінь?

Зітхнув Майко і спитав Стася, з досадою глипаючи на облуплений ніс пантери:

— Що будемо робити, га? Чим доплатимо?

— Пішли, — сказав Стась. — Дамо Гаркавці що є. А там заробимо якось і віддамо.

Не грали оркестри, не летіли шапки вгору, коли вони брели невесело до коменданта. Стась і Майко попереду, а голованчики тісною купою за ними.

Гаркавка, видно, добре пообідав і сидів зараз на ганку, Думав і колупав дерев’яною шпичкою в зубах та пускав кільцями дим з цигарки. Дим вився вгору, до маленьких шпилів і башточок його червоного цегляного будиночка, що скидався на старовинний рицарський замок, а ще більше — на пожежну каланчу.

З картузом у руках Стась і Майко й зупинилися перед комендантом.

— Ось. Тут не хватає трохи. Ну, більше половини, — хрипко мовив Майко (а голованчики виглядали із-за його спини і блискалися прудкими оченятами; здавалося, якби тільки хто сердито кишнув на них, так одразу і пурхнули б вони з двору, нікого б їх не зловили!).

Та комендант крякнув, ліниво, з властивою йому солідністю зиркнув у картуз, і брови його випнулися гострим горищечком:

— Ого! Де це ви стільки мідяків доп'яли? Наче з циганської торби! Ну, давайте, якраз мені на здачу пасажирам буде.

Гаркавка запустив руку і взяв собі пригорщу мідяків.

— Хватить, а то нехай вам. Ось ключ, беріть і перетягуйте довбанку до свого городу. Та тільки ж дивіться мені! — знов строго погрозив пальцем.

Все це так несподівано звалилося на бідного Майка, що він стояв уже за Гаркавчиним двором і не вірив собі: приснилося йому, чи що! Думав,

буде комендант або підштрикувати його, сміятися за ті мідяки, або вимагати доплати. А воно ось як обернулося: ключ у руки — і перетягуйте собі довбанку, вона ваша!

З вистрибом, з галасом помчали хлопці в берег, їх несло, мовби на Гаркавчиних крилах.

Ще здалеку хто скидав із себе штани, хто підкачував холоші. Бовтнулися з розгону в теплу воду, в мілкий од берега рукав — і всі одразу до човна: ось він, наш, гуртовий, зараз кататися будемо!

Проте Майко всіх осадив і взяв отаманство в свої руки.

— Ану, давайте перекинемо і виллємо воду.

Навалилися всі гуртом (малі голованчики не так для допомоги, як для компанії), хитнули довбанку, та так сильно, що вона цмокнула бортами, одлипаючи од мулу і глею, куди всмоктало її. Мелькнула довбанка, як слизька рибина, перевернулася і виставила на сонце чорне облипле черепашками дно. Довелося ще раз її перевертати, вивалювати на берег, а тоді вичерпувати воду.

І от Майко взяв довбанку за повідок, мала братія вчепилася за борти, а Стась уперся ззаду. З виляском, обхлюпуючись водою, падаючи в ямах, погнали вони човна до високого берега, ближче до Голованчикового низу. Городи в Дубечні виходили до рукава або до Десни, і там у кожного стояла своя кладка, де брали воду і прали білизну, а недалеко від кладок, одним довгим рядом, дубечанці в’язали човни, кожен проти свого городу.

Як бурлаки, хлопці притягли волоком човна до низу. Стовпцем, а чи забитою рейкою для прив’язу голованчики ще не обзавелися, і Майко сказав, що заякорить свою довбанку ось тут, коло їхньої кладки.

Ну от і збулося: є свій човен!

Замурзані хлоп’яки стояли, мовби сподіваючись з неба ще якогось чуда. Відхекувалися, викручували воду з холош і всі поглядали на Майка: давай, не тягни, не муч!

Ясно, зараз почнеться свято — перше пробне катання! Правда, нема у них весла, та то не велика біда. Можна знайти палицю або якусь довгу жердину, і ось тут понад берегом, хоч трохи і недалечко…

— Я, я, я перший! — заштовхалися малі голованчики, і так смішно, як дорослі до віконця каси, стали в рядок, щоб їх по одному чи по двоє садили катати.

Але трапилося щось несподіване. Майко поставив ногу на борт своєї довбанки і холодно сказав:

— Все! Киш додому! Ніякого катання сьогодні. Ось зробимо весло, поконопатимо, засмолимо дно, і тоді…

Малі вп’ялися в брата очима, і в декого аж забриніли сльози. І Стась лупав на Майка, не міг второпати: він що, жартує? Диви, як ногу поставив, а голос який, а очі які — не підступись.

— Майко, та ти що? — розсердився Стась. — Дай мені попробувати, я ось тут недалеко.

— Ще попробуєш, — тим же холоднуватим дорослим тоном сказав Майко. — Нам треба смоли, клоччя, доброї фарби купити. От тільки знов: де ті гроші виколупати?..

Стась зиркнув гостро й швидко на друга-сусіда, мовби хотів зазирнути йому в душу: що з ним? І коли воно в нього почалося? Може, давно, з темного кутка, коли тихенько від усіх Майко брав свою чорну

пантеру і колотив над вухом. "Ач, дзвенить! Це моє, для мене видзвонює. От захочу і куплю собі… хоч і слона".

І зараз Стась щось нове побачив у Майкових очах, щось приховане, якийсь вогник сухої образи, кривди чи заздрості, нудьги за чимось більшим, за таким, що в людей, бачте, є, що до когось само припливає, а в нього… Здавалося, ногу поставив Майко на стару довбанку, а бачить перед собою сильний дюралевий човен (із скаженим мотором "Вихор") і оте гіпнотичне на борту "Алігатор". І ще щось затаїлося в його очах, дуже чіпке, те, що починається з дрібного, а потім тягне, не одпускає людину, веде за собою немовби з гори.

— Майко, ти ж казав: гуртовий човен, для всіх. А тепер? Ти що?

— Та покатаємося! Завтра, ну просто зранку, покатаємося, клянусь! О! — він задер голову і кивнув за Десну. — Гаркавка пішов на острів. Побігли швидше, а то запізнимося!

Товариш Гаркавка відкриває літо(Продовження)

Це велике видовисько — не збоку, не здалеку, а ось так на самому аеродромі стояти, з-за Гаркавчиної спини дивитися, як сідає на луг літак. Прибігли на острів не тільки малі Голованчики, а й сам батько Голованчик, без якого ніщо у світі не стрясеться і не відбудеться. Прибіг Стась (і оглянувся: де ж це Майко? Тупотів наче ж позаду і раптом кудись провалився). Дід Яким пришкутильгав за всіма, правда, став на рукаві коло місточка, та там і застиг з брилем у руках, як самотній лелека.

А тут — коло будки! Дітей, дорослих, молодих і не дуже молодих дядьків і тіточок! Хто приплутався просто так, заради цікавості (як моя мати каже — попасти витрішки), а Настя та її сусідка — щоб не прогавити перших курортників. "Ласкаво просимо! Здаються вільні кутки!" Ні, такого транспаранта нема над натовпом, гостинне запрошення просто палахкотить на рожевих щоках у Насті.

А Гаркавка стоїть попереду — ну сама тобі суворість і комендантська поважність. Картуз нап’яв на очі, прапорці в руках, лице неприступне і від статечності трошки-трошки надуте. Він усім нам дає знак: назад, одступіться, отамо коло будки і замріть, і щоб ніхто ні кроку до мене!

Ми так і стоїмо, каже Стась, тихо, тісною купою, якщо й перемовляємося, то тільки напівшепотом. Ми зустрічаємо наче якогось прем’єр-міністра або знаменитого співака із атолових островів Тихого океану.

Сонце припікає.

"Зебра" із вишки показує нам: вітер легенький, південно-східний. Дме із-за Десни, з лугів, де зараз мирно стрекочуть сінокосарки.

В гурті захвилювалися. Всі ми бачимо, як вигулькує із-за лісу літак ("Наш, наш! Двокрилий!"), з тихим буркотінням наближається він, робить широкий розворот над рікою і заходить на посадку.

Він летить, ясна річ, так, щоб вітерець дув йому точно навпроти. Поволі знижується, проноситься над лозами, над тими білими берізками із острова, де стоїть покинутий і забутий наш кукурузник (той, що завжди нагадує мені, каже Стась, сірого коня, який пасеться в кінці лугу). Вже над самою землею летить біплан, видно зараз, як він викинув уперед шассі; легко-легенько несеться він — і ось торкнувся м’яко землі й побіг. Він гуде, гальмує, наче сердиться, пробігає повз нас, прокочується через увесь острів (ах, зупиніть, бо не можу) і завмирає аж там, над кручею, де колись бандити скинули у воду Гаркавку.

Ми бачимо: Ан-2 круто розвертається і тепер біжить зеленою луговою доріжкою до нас.

І от виходить назустріч йому Гаркавка. Ні, ви лише гляньте, скільки рішучості, скільки комендантської сили і влади в цьому маленькому

чоловічкові, в його жестах і в поворотах його голови! Як матадор, щоб загіпнотизувати бика, він виходить до самого носу "Ана", повертається і сигнальними прапорцями робить ось так, руками в сторони. Тим показує:

— Зарулюй! На мене зарулюй!

Гаркавка задкує, йде лицем до кабіни, спиною до нас, руки в нього розкинуті в сторони, строго на рівні плечей. Усім своїм виглядом він промовляє:

— Підкочуй на мене, за мною прямуй!

Ще раз відточений вимах прапорцями, він робить хрест над головою:

— Виключай мотор!

Ан-2 почахкав гвинтом, пирхнув, як змилений кінь після дороги, і раптом затих.

Ми дивимося на нього, каже Стась, а він мовчить, горбиться, крила свої розставив з отими поперечними планками й тросиками. Теплий дух від мотору і легенький запах бензину віє на нас.

Ну, одкривайся: що в твоїх нутрощах?

Підтюпцем несе Гаркавка легеньку дюралеву драбинку. І от начебто самі, зсередини, відчиняються двері, і виглядає з літака перша парсуна — біла, в перманентних кучерях, з наготовленою, немов для спалаху бліців, усмішкою. Вона морщить напудреного носа, жмуриться на наше сонце і каже:

— Ах, який приятний тут воздух!

Ні, ви тільки гляньте: Гаркавка у нас таки справжній джентльмен (що то значить дубечанське виховання!). Він подає руку немолодій дамі, допомагає їй зійти на землю.

І як тільки дама торкається ногою нашої піщаної тверді (о, провінція — заповітний берег сонця й води!), Гаркавка непомітно для неї, та й для всього невтаємниченого світу, подає нам знак:

— Оркестр! Туш! На честь першого пасажира, який відкриває літній і льотний сезон!

Сяйнули мідні труби, і невидимий оркестр гримнув марш курортної гостинності. Ми всі, хлопці, дядьки, наші дунайські газдині, ми граємо на бубликах, на пищиках, на носових сопілках, а то й просто ні на чому. Всі підступаємося ближче, стаємо двома шпалерами, вузеньким коридорчиком, щоб пропустити між собою гостей, сказати по-нашому "здрастуйте!", кивнути шанобливо головою.

Ось двоє молодих городян викочують дитячу коляску, і одразу добрий десяток рук тягнеться до них, підхоплюють коляску з дверей літака, а з жіночого гурту чується заздрісно-солодке: "Ах, яке ж дитятко! Ну просто лялечка!" Молоді батьки цвітуть від щастя, а Настя туркоче вже над ними:

— Ага, до мене, до мене, дорогенькі, на квартирю! Рай буде вам з дитинкою!

За молодими виходить огрядний і дуже солідний дядько в фетровому капелюсі. Видно, це столичний професор, бо в товстих загряничних окулярах на носі і, навіть сходячи на землю, не одривається від книги.

За професором — якась худа, неймовірно висока дама (років їй під дев’яносто) у модних вузеньких джинсах і з намистом на жовтій вузлуватій шиї.

А ось — наша тітка, дубечанська, з двома сітками в руках і з торбою за плечима: капуста, пральний порошок, батони, пачок десять "Геркулесу" везе вона з столиці.

О, а це хто! Висовується довге дуло, немовби гарматне. Та ні, не дуло, а жерстяна оцинкована труба. І як вона тільки влізла в маленький літак! За трубою — дерев’яні планки, рулон руберoїду: то Атамас, Гаркавчин сусід, клубний кіномеханік, який ставить нову хату.

А де Майя? Щось не видно нашої Майї з Києва, не висовуються її білі шовкові банти в косах, її нікельоване крісло на високих, на двох велосипедних колесах. Майю завжди привозили до нас батьки на літо або родичі, щоб вона тут засмагла, трошки поправилася, попробувала сама ходити на вражених якоюсь поганою хворобою ногах.

Та Майї не видно, нема її з першим рейсом, хоч як ми витягуємо свої шиї і заглядаємо в літак. А замість того виходить малесенька згорблена бабця, чиста, акуратненька, і веде на повідку таку ж акуратненьку білу собачку. Всі пропускають їх, всі дивуються, а хтось підшіптує:

— Бач, як люблять у городі собак! На курорт їх возять!

Останнім висовується з літака пілот. Він швидко окинув поглядом людей у гурті і спитав:

— Є тут Майко? Йому депеша з Києва. Полковник Вітродуй приїжджав до літака, просив, щоб ми передали особисто в руки.

Ми всі перезиркуємося: де Майко, де ж це він? Дива, пропав Майко чи що? Біг за нами, тупотів, сам казав "Швидше!" — і от нема!

З гурту вийшов малий, як грибок-опеньок, батько-Голованчик. Він твердіше себе почував за спиною жінки Оляни, а тому кахикнув зараз і таке щось пробурмотів, сердячись на себе:

— Майко — це значить я, себто, тьху! — вітець Майка, а Вітродуй, значить, мій брат двоюрідний, так він мені по роду доводиться, а депешу давайте сюди…

З рук пілота взяв засургучений конверт, помацав його — бумага цупка, "казьонна", видно — щось непросте в конверті. А малі голованчики обступили батька, всі тяглися до нього ротами й очима, як тягнуться гороб’ята до принесеного їм черв’яка.

Голованчик одразу споважнів, щоки надув, груди випнув — не підступись! І каже статечно, баском, щоб чули всі:

— Оце, видно, кличе до себе полковник мого, значить, Майка. Не в гості, так собі просто, як баби їздять, а в Київ для общої науки. Хоче пустить його по серйозній лінії, щоб кіно на зньомках крутив…

Літак випустив із себе усіх пасажирів та й стоїть тепер сам-сиротою, прочахає, вихолонює мотором, зяє темною діркою дверей і думає стомлено: кого йому посадять? З яким багажем? Знов із капустою, з рубероїдом, з собачками, які тихенько скавулять у польоті і оббризкують у темному кутку ніжки сидінь?

А пасажири поспішливо, як завжди, не обернувшись і не кивнувши навіть головою старому, з ревматичним болем у кістках "Анові", який привіз їх сюди, потяглися довгою вервечкою до рукава, до нового містка. Це дуже мальовнича низка людей: торби, портфелі, сундучки, "дипломати", авоськи. Всі тягнуть, згинаються, поспішають, а наші люди за ними, каже Стась, хто з допомогою, хто коляску підкочує, а тітка Настя тупотить та править своєї:

— Ось побачите, дуже довольні будете, не раз мені спасибі скажете. Кімнатка суха і світла, ну, просто як у божому вусі. Своя веранда у вас буде, газ є, плитку вам поставимо, та й візьму, як із вас, недорого, ну, може, сотню якусь на місяць, я не така, як інші…

Гуртом, з торбами і колясками, з трубами на плечах, виходимо до рукава. І що ж ми тут бачимо?

Майко, наш Майко, який хтозна-куди загубився, підігнав сюди свою довбанку і стоїть он під берегом. І весло аж он як підняв, голову задер і комусь спрагло махає рукою: сюди, скоріше сюди, до мене! Він припрошує когось у човен, спішить, каже, завезе не тільки на той берег, а як треба, то й в Сухолітки або на Голубі дачі, бо топтатися по пісках не дуже велика радість, та ще коли клунки на плечах.

І вже сідає до нього ота маленька бабця з собачкою карбованця пом’ятого йому тиче, а Майко хутко розвертає довбанку, не хоче, щоб ми все те бачили, він квапиться, веслом відштовхується від берега і — поплив, одвернувся від нас, спину низько пригнув, на Десну, на течію повертає!

Стась так і завмер над берегом і рота розкрив. Оце да — сильний фокус!

Зник, пропав наш Майко — і раптом опинився в човні. В своєму човні, який, казав, просмолити, законопатити треба. А весло де ж він доп’яв? Ага, може, нам, як дурникам, він гукнув: "Гайда бігом до Гаркавки!" — а сам крутнув п’ятами та повернув у село або в чагарник, де в нього було приховане і весло, і ще хтозна-що!

Ну хитрюга, ну комбінатор! Хто б міг подумати! Такий сонний-сонний, неповороткий та патлатий, як ведмідь, а бач — обдурив усіх! Одігнав од човна і тепер виплив на течію, гребе з усіх сил, везе оно бабцю кудись з її собакою.

Малі голованчики викотилися на берег і з сльозами на очах загаласували:

— Майко! А нас? Покатай! Чуєш?!

І Стась гукнув навздогін:

— Майко! Ну, як же ти?

Та Майко пригнув спину якось винувато і принижено й загріб на нову силу, щоб скоріше сховатися за крутим поворотом ріки.

Стась сплюнув на воду і сказав туди, де чорнів за Майком з густою темною тінню берег: "Друг називається! За карбованцем погнався, усіх нас покинув!"

— Пішли, — почувся хрипкий голос. Дід Яким, який усе чув і все бачив, тихенько підшкутильгав ззаду (тільки рип-рип від його протезу). Торкнув старий ліктем хлопця. — Не журись, перемелеться. На баржу потупцяли. Роботи у нас, ох, роботи буде сьогодні до гибелі!

А Стася щось не відпускало ніяк від берега. Наче роздягли його, обікрали тут і такого, з пом’ятою душею, покинули на горбу.

Вони сиділи з дідом на баржі, вечірня мла огортала береги, і зоря над ліском так синьо й прощально світила їм. В цю годину думалося про те, що світ наш вічний, і небо вічне, і земля як стояла, так і буде стояти і до нас, і після нас, і ще сотні й тисячі років. Ось і Десна несе свої води, хто скаже, звідки вона їх бере, з яких підземних глибин, і скільки ще тривожитиме безупинний та безперервний потік води? Немовби чуючи глухе зітхання і шепотіння ріки під берегами, дід Яким озвався й неголосно повів свою мову, та не до себе, не до Стася, а до берегів і до синьої зорі, яка світила їм:

— Що наша суєта, що гроші, що гонитва людська за ганчір’ям та модою? Один мудрець сказав: "Все тінь минуща, одна річ суща, тільки світ та ми…" Ну, а Майко? Він знає свою дорогу. Я не про човен кажу. Човен для нього — тьху, дрібничка! Буде у нього і велика моторка, і автомобіль свій, і дача на Дніпрі. Він такий! Та Майко, я знаю, і щось

знамените утне. Він казав мені: буде знімати кіно. Перше кіно — про ковбоїв, бо це дуже люблять хлопці. Друге кіно — про Македонського, а третє кіно — про нашу цілину… Вчись у Майка. Ага, не дивуйся, вчись у Майка. Є в нього кріпка практична жилка, хватка в руках є. А без чіпкості, без хватки, скажу я тобі, мужчина не мужчина, просто кисіль. Ну, знав я таких людей, послухаєш їх — просто міністри, про все на світі знають, про все вони мудрствують, а тільки до діла — тик-мик і назад. Бо нема хватки. Ото і кажу: змолоду літай душею, розкошуй (наче ти весь світ крилом огортаєш), та придивляйся, вибирай місце на землі, де й тобі корінь пустити. Людина без хватки, як дерево без кореня — швидко усохне. А тільки знов заковика: для чого хватка? Для себе, як ото курка гребе під себе, чи для людей?..

Десна обмивала баржу, дзюркотіла в її пробоїнах, вечірня мла повисала над берегами, і старий Яким повторював:

— Все тінь минуща, одна річ суща — тільки світ та ми.

А потім знов у темряву:

— А ти шукай, шукай, Стасю, себе. В мужчині треба, щоб впертість була, чіпкість у руках. Тільки для добра шукай, для звізди в небі…

Ранок починався, холоднувато було на Десні, роса лежала на травах, коли хтось глухо постукав у борт старої баржі і загукав:

— Стась! Стасю-ю! Ану, хватить вилежуватися, вставай, поки комарі не з’їли!

Виліз Стась із Якимової будки, протер заспані очі. Сонце невисоко піднялося над річкою, та вже припікало, гостро зблискували скалки на воді. І там, серед потоку води і сонячного блискоту, стояла насмолена довбанка, чорна вся, а в ній сидів Майко. Він так весело, так

простодушно усміхався до Стася, що й Стась кивнув йому головою і сонно спитав:

— Чого?..

— Як чого? Давай лізь сюди, та покатаємося, та, може, вудки на корчах закинемо!

Стась не міг в цю хвилину ні сердитися, ні відмовлятися (та й хто може на щирий, на простодушний тон сердитися!). Став на драбинку, а Майко підплив до нього, і от вони вдвох сиділи в легкій на ходу, в гостроносій і трохи хитливій довбанці.

Новеньке весло Майко передав ще й досі сонному другові:

— Розімни свої м’язи! Вниз попливемо! Давай, три румби вправо.

Та тільки Майко розвернув довбанку і вивів її на течію (і в тілі у нього спалахнула радість: гребти, впиратися, подужувати воду! — ось чого хотілося застояній силі), аж тут вихопилася з-за крутого берега легка біла "Ракета", трохи схожа на реактивний літак, що раптом опустився на воду. Пасажирська "Ракета" мчала швидко і воду прогрібала немовби до дна. Здавалося, вся вода вихлюпне на береги, на піщані ями і горби і вже не повернеться; відкидала і тягла за собою величезну хвилю, і та несла білу піну аж на золотисті пляжі, на сухі прибережні піски. Мовби граючись у скакалки, стрибали прив’язані човни під берегами, сварилися діди-риболови, бо водою змивало все їхнє начиння — банки з черв’яками, сірники, куфайки, сміялися діти, падаючи у воду, скрикували радісно чайки, лози пригиналися услід за звихреною "Ракетою".

Майко з великим і трохи настраханим блиском в очах повернув довбанку, щоб пристати ближче до берега, та не встиг, човен як тріску кинуло на хвилю, гойднуло в один бік, в другий, крутим гребенем ляснуло в борт і обдало хлопців тугими й холодними бризками. Пирхнули,

засміялися друзі і знов повернули довбанку на середину, бо ракета пройшла, воду в річці погойдало, покрутило і вспокоїло, і тоді Майко, як і дід Яким, не спитав, подумав уголос:

— Яка тут риба водитиметься? Аж до дна воду катер пробурює…

Та враз все стихло, і вони спокійно попливли вниз, і перед їхніми очима відкривалися знайомі береги — піски та лози, обриви з товщею піску і чорним торф’яним шаром землі вгорі, де виднілися нори стрижів. Майко розлігся як пан у довбанці, і Стась не витерпів, спитав:

— А ти чого тоді втік од нас, коли ми бігли до Гаркавки?

— Я? Втік? Ти завжди щось як ляпнеш! — Він прикрив очі долонею (можна було сподіватися — зараз посопе тихенько і засне солодко на сонці, це він любить). Та він сказав просто й задушевно, як про звичайну річ. — Нікуди я не втік. Ото я біг за вами, аж гульк — зустрівся мені сусід Атамас, перепиняє мене і каже: "Слухай, не лети, Майко! Одвези нашу родичку, з Києва вона, зараз на цьому літакові прилітає, одвези на Голубі дачі". Я йому кажу: "Здрастуйте, та в мене і весла нема!" А він: "Бери моє! Я ховаю поки своє весло отамо під берегом, де лежать труби". Ну от — всучив мені весло, ще й свою бабцю з собакою.

Майко так це сонно й щиро розказав, що всякий би йому повірив.

І Стась готовий був повірити, та була, як дід Яким любить казати, одна заковика: чого ж він ніби тікав од хлопців і пом’ятого рубчика ухопив од бабці.

Зараз, правда, було не до копирсання в цьому, та й Майко раптом сказав таке, що страшно здивувало Стася:

— Хочеш, я тобі довбанку днів на п’ять дам, а то й назовсім?

Ну от! Це вже був зовсім несподіваний поворот!

— Я передумав, — сказав Майко. — Я оце надивився в нашому магазині на одну штуку — добряча палатка! От якби таку купити. І уявляєш: стоїмо на березі, під старою вербою, та з ночівлею, а над головою гроза й буря.

Не встиг Майко насмакуватися новою своєю вигадкою, як загуркотів у протоці, що петляла між лозами, моторчик. Хтось плив між пісками, в тих глухих заростях, де у них ночували городські компанії дикунів. Моторчик торохтів, човен губився між лозами, та раптом Стась помітив — оранжева жакетка! І він згадав оту куртку: буря на річці, спалах блискавки, крик Гаркавки з темряви — і двоє на човні, один саме в такій оранжевій…

— Майко, ти бачиш їх?

— Бачу! — Майко холодним прицілений поглядом провів їх. — Човен у них з сильним мотором. І намет я їхній бачив, десь там, на Мочарах.

Мочарами у них називали глухувате місце за протокою, на озері, вода якого висихала влітку і все заростало там очеретами, осокою.

Та скоро хлопці забули про них, про тих двох, що попливли в Мочарі. Сьогодні справді було свято для Стася — він години три підряд гріб і гріб на човні вниз, а тоді гріб до баржі, аж натер собі руки до водяних пухирів. Щеміло в плечах, тіло пашіло, та було й радісно: на своєму, на гуртовому човні намахав веслом, а Майко ще й пообіцяв: хочеш, я тобі віддам.

Хто б з хлопців не зрадів, не дав волю своїй фантазії: де тільки не побуває, не поплаває він на своїй довбанці.

Сонце припікало, короткі тіні лізли за гори, коли він сховав довбанку, і Майко раптом сказав:

— Слухай, я до тебе зайду після обіду. Є в мене одне діло. Добре?

Кивнули головою і розійшлися…